

03.3/18 2000/2/
Г 15

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

4'2000

Засновник: Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
Історичний факультет

Головний редактор: Микола Кугутяк
Відповідальний секретар: Ігор Райківський
Редакційна рада: Володимир Грабовецький
Василь Грещук
Леонід Зашкільняк (м. Львів)
Олександр Карпенко
Володимир Качкан
Віталій Кононенко
Юрій Лащук
Володимир Матвіїшин

м. Львів)
евич (м. Львів)

63.3(4Укр3)
Г 15

776651

К

Галичина: Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис

ИН

20.00 Львів)

2000

Літературний ред
Художник:
Комп'ютерне оф

906	00	00	00

евич

ИК

! а тому

77 66 51 1071

еріалів,
дакційної ради !

Реєстрації

Часопис „Галичина“ затверджений фаховим виданням ВАК України з наступних галузей наук: історія, філологія, мистецтвознавство.

ГАЛИЧИНА 4'2000

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

4'2000

НБ ПНУС

776651

м. Івано-Франківськ

ми, засновувались монастирі й парафії. Населення міст першим включилося в процеси християнізації, яка була частиною державної політики. Вивчення ранніх церковних комплексів (церква і кладовище) в структурі міських і сільських поселень галицько-волинських земель дає можливість простежити в окремих історико-географічних регіонах основні етапи поширення християнства в період Київської Русі.

(Продовження у наступному номері).

1. Блифельд Д.И. К исторической оценке дружинных погребений в срубных гробницах Среднего Поднепровья IX-X в. в. // Советская археология. — М., 1954. — Т.20. — С.148-164; Тимофеев Е.И. Расселение юго-западной группы восточных славян по материалам могильников X-XII в. в. // Советская археология. — М., 1961. — № 3. — С.56-75; Моця О.П. Население Среднего Поднепровья IX-XIII в. в. (по данным погребальных памятников). — К., 1987; його ж. Погребальные памятники южно-русских земель IX-XIII в. в. — К., 1990; його ж. Некоторые сведения о распространении христианства на юге Руси по данным погребального обряда // Обряды и верования древнего населения Украины. — К., 1990. — С.114-133; Седов В.В. Погребальный обряд славян в начале Средневековья // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд. — М., 1990. — С.176-180; Томенчук Б.П. Некрополи Галича і Галицької землі (Галицько-Буковинсько-го Прикарпаття) IX-XIII ст. Автореф. дис... канд. істор. наук. — К., 1998.
2. Моця О.П. Населення південно-руських земель IX-XIII ст. (за матеріалами некрополів). — К., 1993. — С.6-47.
3. Михайлина Л.П. Населення Верхнього Попруття VIII-X ст. — Чернівці, 1997. — С.76.
4. Моця О.П. Феодалізація Чернігівської округи в X ст. (за даними некрополів) // Археологія. — К., 1988. — Вип.61. — С.11-15.
5. Баран В.Д. Давні слов'яни // Україна крізь віки. — К., 1998. — Т.3. — С.172-182; Козак Д.Н. Дуліби (пошуки генези) // Галич і Галицька земля. — Київ — Галич, 1998. — С.69-74.
6. Симонович Е.О. Християнство і черняхівська культура // Матеріали III Подільської історичної конференції. — Львів, 1970. — С.118; його ж. Культурные представления населения юго-западных областей СССР в позднеантичный период // Советская археология. — 1978. — № 2. — С.108-109.
7. Баран В.Д. Склавіни та анти в світлі нових археологічних джерел // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. — Київ-Львів, 1997. — С.130-132.
8. Достал Е. Некоторые общие проблемы археологии Дрени Русии и Великой Моравии // Древняя Русь и славяне. — М., 1978. — С.84; Исаевич Я.Д. «Грады червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец IX — начало XI в. в.) // Исследования по истории славянских и балканских народов. — М., 1972. — С.115-116.
9. Там само. — С.107-128.
10. Седов В.В. Становление курганной обрядности в раннесредневековом славянском мире // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. — С.134-141.
11. Там само. — С.134.
12. Моця О.П. Населення південно-руських земель IX-XIII ст. — С.55.
13. Там само. — С.74-102.
14. Там само. — С.47-73, 103-146.
15. Моця А.П. Южнорусские земли в IX-XIII в. в. (по данным погребальных памятников). — Автореф. диссерт.... докт. истор. наук. — К., 1991. — С.18.
16. Багрянородный Константин. Об управлении империей. — М., 1989. — С.135, 141.
17. Тимошук Б.О. Східні слов'яни VII-X ст. Полюддя, язичництво, початки держави. — Чернівці, 1989. — С.93-104; його ж. Східні хорвати // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Львів, 1995. — Вип.6. — С.214-215.
18. Див.: Филипчук М.А. Слов'янські поселення VIII-X ст. Українського Прикарпаття // Автореф. дис... канд. істор. наук. — К., 1996.
19. Баран В.Д., Томенчук Б.П. Літописний курган Галичина Могила у Крилосі // Галичина (Ів.-Франківськ). — 1998. — № 1 (2). — С.4-10.
20. Пастернак Я. Літописний город Пліснеськ і проблема варягів у Галичині // Науковий збірник УВУ. — Мюнхен, 1948. — Вип. V. — С.138-148.
21. Ратич А.А. Раскопки кургана «Могила Святослава» // Археологические открытия 1971 года. — М., 1972. — С.382.
22. Татищев В.Н. История Российская. — М.-Л., 1962. — Т.11. — С.64.
23. Моця А.П. Погребальные памятники южно-русских земель IX-XIII в. в. — С.112-117.
24. Там само.
25. Русакова И.П. Курганы полян X-XIII в. в. // Свод археологических источников. — М., 1966 — С.48; Тимофеев Е.И. Расселение юго-западной группы восточных славян по материалах могильников X-XIII в. в. // Советская археология. — 1961. — № 3. — С.56-73.
26. Моця А.П. Некоторые сведения о распространении христианства на юге Руси по данным погребального обряда // Обряды и верования древнего населения Украины. — К., 1990. — С.121-124.

Ігор Райківський

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.*

Розвиток національного руху на західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії після "весни народів", як і в Наддніпрянській Україні після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства, у першій половині 1850-х років призупинився. Поразка революції 1848 р. започаткувала короткочасний етап глухої реакції, коли, за влучним висловом М. Грушевського, "затихло і прикикло українське життя"¹. Своєрідна пауза в українському національному відродженні Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття тривала довше і була пов'язана з відновленням майже на десятиліття абсолютистського режиму з його централістично-бюрократичною системою. Панування так званої "бахівської реакції" (за іменем О. Баха – міністра внутрішніх справ Австрії) супроводжувалося наступом на політичні й національні здобутки "весни народів". Зокрема, в грудні 1851 р. було скасовано так і не введено в дію конституцію 1849 р., розпущено парламент, знову запроваджено цензуру, в зв'язку з чим уряд обмежив демократичні свободи та діяльність громадських організацій. Д. Дорошенко справедливо писав про "мляве та сонне життя галицьких українців у 50-х роках..."². Головна руська рада, створена на початку революції 1848 р. як представницький орган українського населення в Австрії, саморозпустилася в 1851 р., а греко-католицьке духовенство повернулося до суто церковних справ.

Наступ реакції проти національного відродження в Австрійській імперії супроводжувався посиленням у краї польських впливів. З 1849 р. провідником нової австрійської політики в Галичині був намісник краю багатий польський землевласник граф А. Голуховський, який спрямував свої зусилля на утвердження переваги польської еліти у політичному житті провінції. А. Голуховський трактував український рух як "русифікаційний", своєрідну інтригу Росії проти імперії Габсбургів і зумів-таки підірвати довіру Відня до галицьких русинів. Водночас він призначав поляків на місце австрійських урядовців у крайовому службовому апараті. Поширювалися гасла триєдиної Польщі, України і Литви, за допомогою яких польські провідники здійснювали пропаганду ідей етнічної єдності поляків та українців. Внаслідок зусиль А. Голуховського було перекреслено реалізацію вимог Головної руської ради щодо поділу Галичини на східну (українську) і західну (польську) частини, українська мова витіснялася з початкової і середньої школи (як відомо, вона стала загальнообов'язковим предметом у 1848 р.). Дійшло до того, що А. Голуховський, скориставшись підтримкою віденської влади, в 1859 р. спробував перевести українську мову на латинський алфавіт. Але ці наміри викликали рішучу протидію з боку української інтелігенції, що стало причиною так званої "азбучної війни", котра оживила задушливу атмосферу 1850-х рр.³ Післяреволюційна реакція призвела до погіршення становища селянських мас, які змушені були платити величезні викупні платежі, податки, залишалися без лісів і пасовищ. "Се були часи не тільки політичної реакції після бурливого 1848 р., – писав І. Франко, – але також часи елементарних нещастя та тяжкого переходу в суспільних відносинах по знесенні панщини"⁴.

Десятиліття задушливого неабсолютизму закінчилося, коли австрійський цісар, зазнавши поразки у війнах 1859 р. з Францією й Італією та 1866 р. з Пруссією, пішов на реформування внутрішнього устрою монархії. Передбачалося через взаємовигідні компроміси з угорською, чеською і польською елітами забезпечити стабільне майбутнє імперії, перед якою нависла загроза повторення нової "весни народів". У 1860 р. в Австрії проголошено конституцію, котра базувалася на принципі федералізму і розширювала права країв у процесі державного управління. На основі конституції в 1861 р. було скликано Галицький і Буковинський крайові сейми, які мали займатися місцевими справами та представляти Галичину й Буковину в Державній раді у Відні. Галицький сейм складався з 150 депутатів, що обиралися за чотирикуріальною (141 місце) виборчою системою, яку визначав передусім майновий (податковий) та фаховий ценз, плюс сім місць гарантувалося для вищих церковних ієрархів і два – для ректорів університетів. Остаточна компетенція Галицького сейму була визначена в 1873 р. і охоплювала питання культури (в широкому трактуванні, включаючи культуру ведення сільського господарства), освіти і суспільної опіки, водночас запроваджено прямі вибори до Державної ради – віденського парламенту. Незважаючи на наявність пережитків

* Закінчення. Початок, в якому охарактеризовані витоки, загальна періодизація і зміст українського національного відродження в першій половині XIX ст., див.: Галичина. – 1999. – № 3. – С. 4-23.

середньовічного станова-представницького права, утвердження парламентаризму привчало західноукраїнське суспільство до конституціоналістських форм співжиття і розв'язання суперечностей на сеймовій арені, мирним шляхом⁵. Еволюція державного устрою від централізму до федералізму завершилася перетворенням Австрії за конституцією 1867 р. в дуалістичну Австро-Угорську монархію. Галичина й Буковина увійшли до складу австрійської, а Закарпаття – до угорської частини імперії. Отже, конституційні реформи 1860-х рр. створили можливості для демократичного розвитку національних рухів в Австро-Угорщині, на відміну від Росії, яка залишалася «тюрмою народів».

Західноукраїнський національний рух у результаті цих реформ, з одного боку, отримав змогу вільно розвиватися, не зазнаючи урядових репресій і орієнтуючись на політично сильніші народи, тому що декларування (хоча й формальне) рівності всіх народів пробуджувало національну гідність; з іншого ж боку, нерівні умови, в яких опинилися галицькі українці порівняно з поляками, відкрили шлях до колонізації краю. Так, виборча система забезпечувала польську монополію влади у Галичині: нечисленна курія великих землевласників, польської шляхти (0,4 % від загалу населення) обирала майже третину послів, тоді як на курію сільських громад (понад 90 % населення) припадало менше половини сеймових мандатів. На перших виборах до Галицького сейму в 1861 р. українці провели лише 49 із 150 депутатів, і з кожними новими виборами число українських послів у ньому неухильно зменшувалося, сягнувши найнижчої позначки в 1883 р. (9 обраних послів)⁶. Внаслідок австро-польського компромісу політичні права поляків у краї розширювалися. Так, намісник Галичини призначався тільки з середовища польської аристократії, окремих міністрів у галицьких справах захищав польські інтереси у Відні, польська мова стала офіційною крайовою мовою в адміністрації та освіті тощо. Взамін за політичні переваги польська сеймова більшість у 1866 р. зобов'язувалася підтримувати австрійський уряд. М. Лозинський (відомий український громадський діяч, історик першої третини ХХ ст.) стверджував, що «австрійська політика в українській справі починає повертати на лінію польських інтересів»⁷.

Проблема польсько-українських відносин стала віссю, навколо якої оберталася діяльність Галицького сейму. І місцеві українці, й поляки, перебуваючи в потенційно кращих умовах, ніж інші частини своїх поділених народів, намагалися витворити в Галичині міні-модель для майбутньої національної держави. Внаслідок цього ставало неминучим зіткнення інтересів, але з іншого боку – виникала й потреба розуміння необхідності їх узгодження, тому робилися періодичні спроби зближення між обома народами, стимульовані усвідомленням доцільності взаємодії проти спільних небезпек. Та все ж період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. пройшов під знаком наростаючого міжнародного протистояння, зумовленого кристалізацією національно-політичних рухів⁸.

У західноукраїнському русі 50-80-х рр. ХІХ ст., що охоплюють організаційний (культурний) етап національного відродження, можна виділити три течії: старорусинську (русофільську), народовську і радикальну. Щоправда, такий поділ є досить умовним, оскільки не до кінця відображає тодішній складний конгломерат різноманітних ідейних напрямків, між якими не існувало чітких меж. Відмінність між старорусинами («твердими») і народовцями («м'якими») проявлялася лише на рівні політичної верхівки (що у стосунках з поляками все-таки традиційно дотримувалася солідарності), тоді як провінція, переконана у своїй «руськості», засуджувала конфлікти в середовищі лідерів. Крім того, серед «твердих» і «м'яких» були «більш» і «менш» «тверді» й «м'які», нерідко траплялося так, що «м'які» «тверділи», і навпаки, «тверді» «м'яшали». Національні погляди галицьких русинів, в основній масі населення, ще не сформувалися, основне було відмежуватися від поляків, а всі інші питання, у тому числі й співвідношення «Галичина – Росія – Україна», відійшли на другий план⁹.

Старорусинська, або, як традиційно називають її в історичній літературі, «москвофільська» течія почала набирати сили після кульмінаційного 1848 року. Сприятливий ґрунт для старорусинства створили зростання польських впливів, деморалізація серед української інтелігенції, яка довгий час вірила в підтримку Габсбурзької династії і була вражена поступками Відня полякам. Водночас могутність і престиж Австрії похитнулися в результаті зовнішньополітичних невдач, зокрема у війні з Пруссією. Крім того, симпатії до російського царя в середовищі галицького селянства мали соціальне забарвлення. Після розправи з польським повстанням 1863 р. царизм проводив аграрну реформу на Правобережжі на користь українських селян, намагаючись покарати місцевих польських поміщиків за підтримку антиросійського виступу, тоді як віденський цісар, навпаки, після ліквідації панщини питання про сервітути (право користування лісами і пасовищами) в Галичині вирішував з максимальним урахуванням інтересів польської шляхти. Сукупність вище названих факторів спричинила оформлення в українському національ-

ному русі русофільської течії¹⁰. Галицьке русофільство було породжене не стільки зовнішніми причинами (грошова підтримка і пропаганда москвофільських ідей з боку російського уряду або його представників), скільки внутрішніми особливостями розвитку українського суспільства.

Русофільські ідеї почали поширюватись ще до революції 1848 р. завдяки активній пропагандистській діяльності в Галичині професора Московського університету М. Погодіна. Приїхавши до Львова, він залучив на свій бік відомого галицького історика Д. Зубрицького, який зініціював утворення гуртка прихильників об'єднання з «Великою Руссю» («Погодинської колонії»). Старорусинство як течія в національному русі остаточно оформилося в 1860-х роках, коли до нього приєдналася більшість старої руської інтелігенції, передусім з числа духовенства. Так, відомими москвофілами в Галичині стали Я. Головацький (колишній діяч «Руської трійці»), Б. Дідицький, І. Наумович, І. Гушалевич, на Буковині – К. Богатицький, на Закарпатті – А. Добрянський та ін. Поступово під впливом старорусинів опинилися основні руські організації у Львові: Ставропільський інститут, видавництво «Галицько-руська матиця», закладений у 1849 р. Народний дім. На москвофільські позиції перейшла перша українська політична газета «Зоря галицька» (виходила до 1857 р.)¹¹. Характеризуючи суспільне життя в Галичині у 1850-х роках, історик української літератури О. Огоновський писав, що «Дім Народний здіймався в гору й гору, а про-світне й національне життя падало все нижче й нижче»¹².

Термін «москвофільство», породжений польською публіцистикою, яка з політичних міркувань нерідко окреслювала ним усе непольське, не зовсім точно відображає суть явища. Як правило, ні старорусини, ні народовці (за нечисленними винятками) терміном «москвофіли» до середини 1890-х років не користувалися. Тому для означення розглядуваної течії в другій половині ХІХ ст. потрібно прийняти більш вдалий термін «старорусини», а для їх панрусської орієнтації – «русофіли»*. Водночас не можна заперечувати існування в старорусинському таборі невеликої, аж до кінця ХІХ ст., групи діячів з виразними промосковськими симпатіями, власне «москвофілів», які бачили різницю між Україною і Росією, але свідомо орієнтувалися на останню**. Кристалізація політично свідомого москвофільства почалася на зламі ХІХ – ХХ ст.¹³.

Старорусини не визнавали існування окремого українського народу, стверджуючи, що галицькі українці є частиною східнослов'янської спільноти, яку означували поняттям «русский народ» («русский» – не значить російський (великоруський, московський), бо в тій спільноті існував також «малоруський» і «білоруський» масив). Програма Головної руської ради 1848 р., на їх думку, неточно відображала кордони «русского» світу, який насправді охоплює територію «від Карпат до Уралу». Поширювалася концепція історичного розвитку єдиного «панрусського» народу, згідно з якою центр давньої Русі перемістився з Києва до Москви, а в основу могутності Російської імперії лягли надбання Київської держави. Русофіли заперечували правомірність розвитку української народної мови як літературної: вона називалася «наріччям галицької черні», неписьменного селянства, для якого, як відверто визнав активний москвофільський діяч Д. Зубрицький, цілком достатньо молитвеника, псалтиря і катехізису. Самі ж старорусини писали штучним «язичєм» (сумішшю старослов'янської, російської, української, польської мов), яке називалося «книжним язиком» або «літературно вище образованим» («язиком вищого слога») і було призна-

* Традиційна українська історіографія (Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, І. Крип'якевич та ін.) характеризує русофільство зводило до його політичного москвофільського аспекту, що пояснювалося, насамперед, необхідністю підтримати певний рівень національної свідомості в умовах бездержавного існування нації. У радянській історіографії термін «москвофільство» утвердився значною мірою завдяки тому, що його вжив В. Ленін в одній із своїх статей. Останнім часом у публікаціях істориків (І.-П. Химка, О. Аркуша, М. Мудрий і ін.) підкреслюється прямоточність концепції «москвофільства», яка не охоплює увесь спектр осіб, що підтримували ці погляди в ХІХ ст.

На думку сучасних вітчизняних дослідників О. Аркуші й М. Мудрого, можна виділити **чотири етапи** в організаційному розвитку русофільства у Галичині: 1) 1848-1870 рр., характеризувався гострим суперництвом між полоні- та русофільською орієнтаціями, врешті-решт остання здобула перевагу; 2) 1870-1890 рр., коли русофіли мали провід у національному русі, але в суперечці з народовцями змушені були ним поступитися; 3) 1890-1900 рр., період ідейного та організаційного занепаду русофільства, спричиненого трансформаціями у галицькій політиці, що зруйнували замкнений, ієрархізований спосіб його існування; 4) 1900-1914 рр., етап кристалізації свідомого москвофільства, коли почалася суперництво всередині створеної русофілами Русської народної партії між власне старорусинським угрупованням і відверто проросійським; конфронтація з народовцями різко посилювалася. (Детальніше див.: Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.231-268.

чене для освічених людей. Обов'язковим вважався кириличний алфавіт з історичним «етимологічним» правописом* як одна з формальних рис руської ідентичності. Платформа старорусинів передбачала поділ Галичини на українську і польську частини, розгляд «галицько-руського» питання на державному рівні, панрусські (у політичній площині – проросійські) симпатії мирно поєднувалися з австрійським лоялізмом. Русофільські позиції відстоювала заснована в 1870 р. громадсько-політична організація «Руська рада». Феномен русофільства не вичерпувався політичним аспектом, а мав філософське і психологічне підґрунтя: романтичний світогляд, консерватизм, прихильність до традицій та розміреного ритму життя серед тодішньої української інтелігенції¹⁴. Об'єктивно ідейна платформа русофілів виправдовувала денационалізаторську політику російського самодержавства, вони навіть підтримали Емський указ 1876 р., спрямований проти української культури. У свою чергу, фінансово-організаційна підтримка царизму активізувала русофільську діяльність у Галичині (наприклад, за Емським указом передбачалося надати московській газеті «Слово» постійну субсидію).

Русофільські орієнтована інтелігенція активно поширювала свої погляди серед західноукраїнського селянства. Так, створеному москвофілами в 1874 р. «Обществу им. Михайла Качковского» вже в 1876 р. підпорядковувалася 161 читальня в галицьких селах (для порівняння, противники русофілів народовці мали всього 6 читальень «Просвіти»)¹⁵. Старорусини видавали популярні книжки для селян, що друкувалися «язичієм» і частково українською мовою (її вживали лише у творах, призначених для простого люду). Б. Дідицький, один із теоретиків галицького москвофільства, опублікував брошуру під красномовною назвою «Въ одинъ часъ научитьсѣ малорусину по велико-руски». У ній, зокрема, стверджувалося, що Великоросія і Малоросія повинні мати спільну писану мову, яка вимовляється двома різними способами, кожен з яких – правильний. Виходили з друку періодичні видання старорусинів – газети «Слово» (з 1861 р.), «Свет» (з 1867 р.), «Наука» (з 1874 р.), «Новий пролом» (з 1883 р.) та ін. Попри негативні наслідки русофільської пропаганди, яка заперечувала національну окремішність українського народу, діяльність старорусинів у рамках другого етапу національного відродження сприяла піднесенню культурно-освітнього рівня селян (через видавництво літератури, розгортання активної боротьби з пияцтвом і створення братств тверезості і т. д.).

Отже, виникнення москвофільської течії треба розглядати в контексті національного відродження слов'янських народів у XIX столітті. Ідея панславізму, усвідомлення належності до слов'янської спільноти, на відміну від германського світу, поширювалася серед усіх слов'ян. Але в українському русі русофільство стало гіпертрофованою формою слов'янофільства, бо галицькі українці пішли шляхом національного самозречення, стверджуючи про тотожність українського і російського народів. Поширення русофільських настроїв на західноукраїнських землях було пов'язане з сильно зрусифікованим станом Наддніпрянської України. Не спромігшись власними силами протистояти зростаючим польським впливам, зупинити процес колонізації краю, західноукраїнська інтелігенція звернула погляди на схід, де існувала мовно- та історично-споріднена могутня слов'янська держава Росія. В середовищі москвофілів утвердилася думка, що «краще втопитися в російському морі, аніж у польському болоті». На перших порах русофільство, як і слов'янофільство, виконувало функцію відмежування від чужої національної спільноти (польської – в Галичині), що певною мірою сприяло становленню національної свідомості місцевого українського населення, стримало колонізаційні процеси¹⁶.

Скориставшись ширенням русофільства, польські панівні кола дискредитували русинів-українців у Відні як ворогів держави. Австрійська влада дедалі більше прислухалася до польських голосів, водночас ігнорувала демонстративну лояльність українського політичного проводу. Така ситуація практично унеможливлювала порозуміння між українським рухом, репрезентованим старорусинами, та польськими політиками і австрійським урядом. Русофіли не могли запропонувати програму для українського суспільства, яка б стимулювала активність і розвиток. У той час, коли в Наддніпрянській Україні через репресії російського уряду українство опинилося на межі свого існування, перемога російської ідеї на західноукраїнських землях могла переіменувати українське національне відродження.

Незважаючи на беззаперечну перевагу русофільської течії, традиції «Руської трійці», Головної руської ради 1848 р. спонукали передову галицьку інтелігенцію до боротьби за права українського

* На відміну від фонетичного, тобто власне українського правопису, етимологічний включав у собі літери «ѣ» і «ѣ», які були характерні для російського алфавіту.

народу. На початку 1860-х років на громадську арену вийшло молодше покоління української інтелігенції, яке наважилося виступити проти русофілів. Безпосередньо поштовх до зацікавлення українством дала поезія Т. Шевченка. Відомий політичний діяч, письменник і публіцист М. Павлик писав, що вона зробила «в Галичині переворот не тільки тим, що показала, до яких високих поетичних речей спосібна хлопська русько-українська мова, а ще більше тим, що в творах тих галицько-руська інтелігенція вперше побачила власний нарід, котрого природні здібності та людськість так високо підніс Шевченко»¹⁷. Шевченків «Кобзар» сприймався молодими галицькими інтелектуалами як справжнє євангеліє. Народовська течія в західноукраїнському національному русі орієнтувалася на український народ, присвятила себе служінню йому, звідки й дістала назву «народовство» або «українофільство». Діяльність народовців охопила територію Галичини, Буковини і Закарпаття, провідними діячами серед них були Д. Тянчакевич, В. Шашкевич (син Маркіяна), К. Климкович, Ф. Заревич, о. Стефан Качала, Ю. Романчук та ін. Народовці обстоювали ідеї самобутності та єдності розділеного між двома державами українського народу, виступали за народну мову в літературі, освіті, пропагували твори українських письменників Наддніпрянщини і фонетичний правопис* (кулішівку). Слідом за наддніпрянськими українофілами вони почали об'єднуватися в 1860-х роках у гуртки-громади, до яких входила переважно університетська і гімназійна молодь, перше покоління галицько-української світської інтелігенції. Перша така громада виникла у Львові в 1861 р., протягом першої половини 60-х років народовецькі громади утворилися в Самборі, Перемишлі, Тернополі, Дрогобичі, Станіславі та інших містах¹⁸.

Свою роботу з метою утвердження національної української ідеї на демократичному ґрунті народовці спрямовували в просвітницьке річище. Створене народовцями у Львові товариство «Руська бесіда» (1861) виступило з ідеєю «просвіти народу», при ньому в 1864 р. засновано перший професійний західноукраїнський театр, у репертуарі якого переважали твори української тематики наддніпрянських драматургів Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, Т. Шевченка та ін. У 1860-х роках виходили недовговічні народовецькі журнали «Вечерниці», «Мета», «Нива», «Русалка», «Русь». Найбільш відомою народовецькою організацією стало культурно-освітнє товариство «Просвіта», яке виникло в грудні 1868 р. і почало активно здійснювати видавництво та поширення книжок, україномовних підручників серед простолюдю (лише до 1874 р. вийшло друком понад 81 тис. книжкових видань). Водночас проводилися різні просвітницькі заходи в масах: музично-декламаторські вечори, театральні вистави, вшанування пам'яті Т. Шевченка, організація курсів української мови для неграмотних і т. д. «Просвіта» була материнським тілом, з якого поступово виокремився ряд українських народних організацій: «Руське педагогічне товариство» (з 1881 р. перебрало педагогічну і шкільну роботу, згодом отримало назву «Рідна школа»), товариство «Народна торгівля» (з 1883 р. зайнялося торговими справами, створило в краї мережу споживчих крамниць), «Наукове товариство ім. Т. Шевченка» (НТШ, виникло в 1893 р. на місці однойменного літературного товариства і ставило наукові завдання), товариство «Сільський господар» (засноване в 1898 р., виступило за піднесення сільського господарства й захист селянських інтересів) тощо¹⁹.

Народовці отримували не лише ідейно-організаційну, а й фінансову допомогу з боку наддніпрянських громадівців. Кошти, що надходили з-за кордону, допомагали їм протистояти москвофільській пропаганді, яка проводилася на західноукраїнських землях при підтримці царської Росії. У свою чергу, передова східноукраїнська інтелігенція через співробітництво з народовцями долала заборони щодо українського друку в Російській імперії. Відомо, що при матеріальній допомозі наддніпрянців було засновано у Львові народовецький журнал «Правда» (1867), якому судилося стати всеукраїнським літературно-науковим і політичним органом, а також «Товариство ім. Т. Шевченка» (1873). На сторінках журналу «Мета» в 1863 р. опубліковано вірш відомого українського етнографа, фольклориста і поета П. Чубинського «Ще не вмерла Україна», автором якого помилково вказаний Т. Шевченко. Західноукраїнський композитор та диригент М. Вербицький написав до нього музику, і незабаром ця пісня-вірш стала національним гімном українського народу. Вперше гімн виконано у березні 1865 р. на шевченківському вечорі в Перемишлі, зорганізованому народовцями²⁰.

Будучи лояльним до австрійського уряду, народовство вважало головним засобом у розвитку національної свідомості захист і пропаганду української мови та літератури, не проявляло інтерес до соці-

* За фонетичним правописом, мовне звучання повністю передається літерами на письмі («пиши, як чуєш, а читай, як бачиш»).

ально-політичної проблематики. Суперечки народівців із москвофілами мали характер домашнього спору за мову і правопис, тимчасом, як писав І. Франко, нехтувалася потреба дати народіві основи “економічної та соціальної науки”, щоб він боровся за свої конституційні права. Відсутність організаційно-політичної опори в масах, другорядні позиції в руському таборі спонукали народівське керівництво стати на шлях пошуку угод і компромісів. Угода акція народівців 1869-1871 рр. відбулася на ґрунті спільного зі старорусинами протистояння колонізаційним процесам. Однак спроба народівця Ю. Лаврівського від імені українських послів порозумітися з польською сеймовою більшістю завершилася провалом, після чого частина народівців перейшла на русофільські позиції. (Взамін за відмову від ідеї поділу Галичини українці в сеймі-ставили дві умови: рівноправність, припинення колонізації краю і кінець “деморалізації”, розбиття українського табору.) Як наслідок, була продемонстрована принципова неможливість рівноправного погодження інтересів двох народів у межах однієї провінції Австрії²¹.

Поворотним пунктом у боротьбі за вплив на маси між народівцями і старорусинами став 1882 р., коли відбувся судовий процес* над москвофільськими діячами (О. Грабар, І. Наумовичем, В. Площанським та ін.). Усім приписували злочин “державної зради”, що полягала в спробі відірвати Галичину, Буковину і Закарпаття від Австро-Угорщини. За браком доказів суд виніс м’яке покарання, але русофіли були скомпрометовані зв’язками з царизмом. “Це був початок кінця “святоюрців”, – стверджував І. Лисяк-Рудницький. – Багато простих патріотів староруського переконання боляче усвідомили, що русофільство ідеологічно й політично являє собою глухий кут”²². У 1885 р. народівці заснували політичне товариство “Народна рада” на чолі з Ю. Романчуком, яке з ідейного погляду було продовженням утвореної в 1848 р. Головної руської ради й домагалася рівноправності галицьких українців з іншими народами Австро-Угорщини, визнавало єдність усього українського народу. Діяльність народівців все більше активізувалася, у чому важливу роль відіграла преса, й особливо щоденна українська газета “Діло”, створена в 1880 р. на противагу русофільському “Слову”. Вже з кінця 1880-х років народівська течія зміцнилася настільки, що змогла відтіснити русофілів на другий план. ⚡

Суперечки між народівцями і старорусинами навколо мовно-культурних питань не задовольняли молоду галицьку інтелігенцію, що з’явилася в середині 1870-х років. Виступаючи проти консерватизму, провінціалізму обох руських течій, вона намагалася працювати для простого народу, здійснювати його політичне й суспільне усвідомлення в дусі модерних соціалістичних ідей, поширюваних у Європі. Провідниками нової радикальної течії в українському таборі Галичини були І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та ін., а її ідейним натхненником – видатний наддніпрянський громадівець М. Драгоманов, який сформулював програму і підтримував зв’язки з лідерами галицьких радикалів. Як відомо, він емігрував з Росії в 1875 р., перебуваючи у Женеві, Софії (з 1889 р.), разом з товаришами закликав інтелігенцію не обмежувати українство вузьким літературно-етнографічним культурництвом, ставити політичні вимоги. М. Драгоманов першим звернув увагу на необхідність розвивати в нерозривній єдності національно-визвольну і соціально-політичну боротьбу селян і робітників, що було зумовлене “хліборобсько-робітничою” структурою української нації. Інтелігенція мала не лише словом, а й ділом служити масам, праця на користь народу названа радикальною, оскільки коренем народу були селяни і робітники (радикал – від латинського – корінь). Світогляд радикалів базувався на принципах позитивізму і немарксистського соціалізму. Радикали вважали себе спадкоємцями народівського руху 1860-х років та ідей Т. Шевченка і, водночас, соціалістами, захисниками селянських і робітничих інтересів, пропагували ідеал суспільного ладу без визиску й неволі. Загалом кажучи, поява радикалів пов’язана з тим, що народівська течія набирала дедалі більш консервативного і клерикального забарвлення²³.

Радикальні ідеї в Галичині були підтримані молоддю генерацією української інтелігенції – студентами русофільського “Академічного кружка”, народівського “Дружного лихваря”, учнями ряду повітових гімназій. Галицькі радикали видавали часописи “Громадський друг”, “Дзвін”, “Молот”, брошури соціалістичного змісту, в яких вперше говорилося про соціально-політичні проблеми українських селян і робітників. Особлива увага, з огляду на аграрний характер краю, приділялася освітній та організаційній праці серед селянства, найбільш широко охопила територію Коломиїщини і Косівщини. І. Франко, М. Павлик і їх однодумці співпрацювали з польськими та єврейськими соціалістами. Так, І. Франко був одним із редакторів робітничої газети на польській мові “Праця”, брав участь у складанні “Програми польських і

* Приводом до нього послужив перехід села Гниличок Збарзького повіту з Греко-Католицької Церкви до Православної внаслідок русофільської пропаганди.

руських соціалістів Східної Галичини” (1878). Австро-польська адміністрація, намагаючись зупинити поширення радикальних ідей, здійснювала відкриті репресії над їх активними пропагандистами. У 1877-1878 роках власті провели перший львівський судовий процес проти радикалів-соціалістів (І. Франка та його товаришів), які були звинувачені в революційній змові. Водночас проти соціально-політичної програми радикалів різко виступили москвофіли і старше покоління народівців. Незважаючи на багато труднощів і перешкод, радикальний напрям зміцнювався протягом 1880-х рр., що засвідчила організація масових народних віч, зборів по всій Галичині, видавництво соціалістичної літератури, журналів тощо. У радикальному русі брало активну участь жіноцтво, яке вперше включалося в політичну боротьбу. Радикали висунули ідею масового політичного народного руху і поступово усвідомили необхідність створення політичної організації, котра б об’єднала інтереси українських селян, ремісників, робітників, інтелігенції²⁴.

Таким чином, другий етап українського національного відродження, який хронологічно охоплює 1850-1880-ті рр., був характерний тим, що національно свідомо інтелігенція почала проводити культурно-освітню роботу серед простого народу, селянства. Скориставшись можливостями в результаті ліквідації кріпосного права у Наддніпрянській Україні (за аграрною реформою 1861 р.) та на західноукраїнських землях (під час революційних подій 1848 р.), а також внаслідок часткової лібералізації імперських режимів, передові представники вітчизняної науки і культури “пішли в народ”, щоб підняти рівень національної свідомості. Чисельно базу для національного самоусвідомлення обмежувала неграмотність народних мас, навіть у кінці XIX ст. понад 70 % населення України не вміли читати і писати. Об’єднавшись навколо гуртків-громад, українофіли почали створювати різні організації для просвіти народу, проводити і популяризувати наукові дослідження з народознавства. Національний рух на Наддніпрянщині на організаційній (культурній) стадії виступав єдиним потоком у формі громад, але поступово в них виділилися два крила: помірковане, яке обстоювало ліберально-демократичну тенденцію (“старі громади”), та крило радикально-демократичного спрямування. Натомість на західноукраїнських землях суспільне життя проходило під знаком роздвоєння на національні орієнтації – старорусинську і народівську, з часом виникла в Галичині ще одна, радикальна течія. Політичне становище Наддніпрянської України (під владою Росії) та західноукраїнських земель (у складі Австро-Угорщини) відрізнялося: якщо російський царизм, особливо після Емського указу 1876 р., почав проводити жорсткі репресії щодо українства, вбачаючи у ньому загрозу для існування імперії, австрійський цар протягом 1860-1870-х рр. здійснив перебудову держави на федеративних засадах, що створило сприятливі можливості для національного розвитку галицьких українців. Так виникли передумови для перетворення Галичини в “П’ємонт України”, центр загальноукраїнської діяльності.

На третьому, політичному етапі національного відродження з’являються національно-патріотичні угруповання, партії, які поряд із культурницькою роботою ставили політичні вимоги, поширювали модерну національну свідомість у широкі маси українців. У середовищі перших українських політичних партій була обґрунтована ідея політичної самостійності України. Даючи загальну характеристику “модерністичній” добі, сучасник подій І. Франко вжив влучний термін “українське завоювання”. “Як для лікаря нема нічого приємнішого понад слідження, як хворий звільняється до здоров’я, – писав він, – так і для історика нема нічого приємнішого, як слідити регенераційний процес нації, що з важкого духового й політичного пригноблення звільняється, але постійно двигается до нормального життя”²⁵. Перехід до “модерністичної” епохи в 1890-х рр. пов’язаний з боротьбою навколо “нової ери” у Галичині, що активізувала громадське життя і дала поштовх до перегрупування політичних сил.

“Нова ера” польсько-українських відносин була проголошена за умов, коли українське питання наприкінці 1880-х років перетворилося в чинник міжнародної політики. Вона стала результатом складного компромісу, черговою спробою народівців порозумітися з поляками. Австрійський уряд, стривожений посиленням напруженості у стосунках із Росією, зацікавився наддніпрянським українським рухом, за допомогою якого передбачалося відірвати Україну від решти частини імперії. Сподіваючись зняти міжнародне протистояння в краї перед загрозою війни, міністр закордонних справ Австрії порадив намісникові Галичини графу К. Бадені укласти польсько-українську угоду, замиритися з русинами. Ця ідея знайшла підтримку серед діячів Київської громади, так званих австрофілів на чолі з В. Антоновичем і О. Кониським, які з огляду на переслідування українського руху в Російській державі сподівалися схилити на бік українства австрійську владу та польські керівні кола в Галичині. Угода акція планувалася як акція антиросійська і мала знешкодити галицьке москвофільство. Проголошена восени 1890 р. “нова

ера" не мала документального підтвердження (хоч, правда, переговори з К. Бадені велися навколо конкретних пропозицій), що робило польсько-український компроміс дуже хитким. Голова клубу руських послів народовець Ю. Романчук заявив у сеймі про розрив з москвофілами й відмову від опозиційної тактики, взамін народовці вимагали від польської адміністрації краю покращити культурно-національне становище українського народу²⁶.

Новоєрівська політика не знайшла широкої підтримки ні в українському суспільстві, ані в польському. Проти неї рішуче виступили москвофіли та радикали, група противників " нової ери" незабаром виділилася серед народовців, незадоволених дрібними поступками польської адміністрації. Незадоволення угодою активізувало політичну діяльність народовської більшості, яка на загальних зборах Народної Ради в грудні 1892 р. прийняла другу (після 1885 р.) програму народовців. У ній відзначалося, що галицькі русини є частиною "народу русько-українського", який "утративши самодільність державну боровся віками за свої права державно-політичні, а ніколи не зрікся і не зрікається прав самостійного народу..."²⁷. Формально польська і українська сторони проголосили свою відмову від угодовської політики в 1894 р. Незважаючи на провал, угода сприяла зміцненню в краї національних українських позицій, принесла значні здобутки на культурній ниві. Так, було надано офіційний статус фонетичному правопису, який запроваджувався в галицькі й буковинські школи, підтверджено державні права української мови, відкрито нову українську гімназію в Коломиї (другу в Галичині після Львівської), кафедру української історії у Львівському університеті на чолі з М. Грушевським тощо.

Боротьба навколо " нової ери" активізувала діяльність радикалів, які виступали проти угодовських проектів народовського керівництва, піддали критиці політику орієнтації Народної Ради. Видавництвом журналу "Народ" в 1890 р. радикали підготували ґрунт для створення політичної організації, що мала на меті боронити інтереси українських селян і робітників. Русько-українська радикальна партія (РУРП), заснована в жовтні 1890 р. у Львові, стала першою модерною українською політичною партією. Вона засуджувала народовство і москвофільство, що були, як говорилося в резолюції, не в змозі заспокоїти "теперішні економічні, політичні і культурні потреби нашого простого народу і інтелігенції". Ухвалена на з'їзді програма відобразила компроміс двох ідейно-політичних течій у радикальному русі: драгоманівської і марксистської. На вимогу "молодих" радикалів, прихильників марксизму, було прийнято програму-максимум, в якій містилася вимога "переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму" та "колективного устрою праці і колективної власності средств продукційних". Радикали старшого покоління, перебуваючи під впливом драгоманівського соціалізму, склали мінімальну частину програми, яка проголосила захист інтересів "всіх робітних людей і усунення всілякого визискування економічного". Передбачалося провести ряд реформ, які мали стримати пролетаризацію малоземельних селян та зміцнити їхні індивідуальні господарства. Мінімальна програма, отже, позбавляла реального значення положення максимальної програми, що базувалися на ідеях соціал-демократичних партій Європи. У політичних справах програма РУРП вперше в Галичині висунула гасло загального і рівного виборчого права, обстоювала доцільність еволюційного розвитку суспільства на основі широкої демократії, парламентаризм. Національне питання мало бути вирішене шляхом розширення автономних прав Галичини (без поділу на українську і польську частини) як окремого краю Австро-Угорської імперії²⁸.

Перехід до політичної стадії національного відродження в Галичині супроводжувався глибокими змінами в українській політичній думці, яка поступово перейшла на платформу самостійної національної держави. Передова галицька інтелігенція усвідомила ідею відособлення українських земель в окреме політичне тіло, але ця ідея не була сформульована на зламі 80-90-х рр. XIX ст. як природний, хоч і далекий постулат політичної програми. Так, національно-державницькі погляди як ідеал українського руху обстоювала політична еліта народовців (через вимоги поділу Галичини та об'єднання її української частини з Буковиною, твердження про належність галицьких "русинів" до 20-мільйонного українського народу), що було очевидним на тлі зростання державницьких прагнень сусідніх народів – поляків, чехів, угорців та ін. Однак народовці в другій половині 1880-х років публічно не піднімали проблеми державної самостійності в силу ряду причин: по-перше, через союз із старорусинами, який робив недоцільним акцент на національній програмі; по-друге, внаслідок обраного на той час курсу на тактичне порозуміння з польською стороною, звідси – небажання говорити про віддалену мету національного руху, що безумовно суперечила польським прагненням; по-третє, в зв'язку з інтересом австрійського уряду до українського питання, яке передбачалося використати в протистоянні Австрії з Росією. Це давало підставу

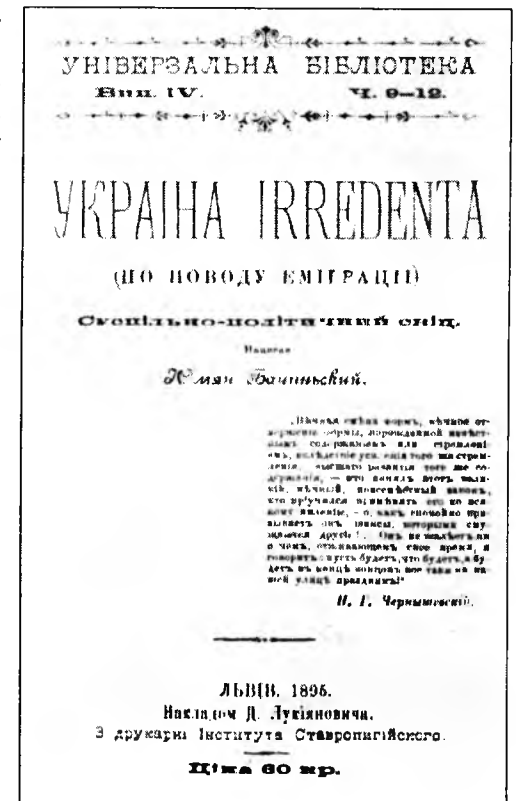

народовцям сподіватися на прихильне ставлення Відня до проблеми національного розвитку українців²⁹.

Постулат політичної самостійності України вперше в історії національного руху було висунуто й обґрунтовано в середовищі Русько-української радикальної партії. Молодше покоління українських соціалістів запропонувало ввести вимогу створення власної національної держави у максимальну частину програми вже на першому з'їзді РУРП (4-5 жовтня 1890 р.). Але "старші" радикали засудили цю пропозицію, мотивуючи тим, що поділ Галичини за національною ознакою взаємно ослабив би сили українського і польського демократичного рухів у боротьбі проти шляхти. Гостра внутрішньопартійна боротьба між "драгоманівцями" і "марксістами" впродовж першої половини 1890-х років скристалізувала думку про політичне самовизначення українського народу, яка ясно і недвозначно була сформульована в книзі представника молодшої групи радикалів Ю. Бачинського "Україна irredenta" (1895).

На підставі аналізу соціально-економічного становища Галичини і Наддніпрянщини, дослідження масової еміграції, котра охопила в 1890-х рр. сотні тисяч галицьких українських селян, Ю. Бачинський дійшов висновку, що здійснення "економічних постулатів і культурних ідеалів" українського населення "неможливе без політичної самостійності України"³⁰. Розкритикувавши книгу за доктринерство і догматизм в аналізі економічного розвитку України, І. Франко водночас підтримав самостійницькі ідеї, відмовився від драгоманівської федеративної концепції. Еволюція поглядів І. Франка від соціалізму до націонал-демократизму і смерть у 1895 р. М. Драгоманова об'єктивно посилили позиції "молодих" радикалів-державників". На IV з'їзді РУРП у грудні 1895 р. ідея політичної самостійності була включена в нову редакцію програми партії одногосно, без дискусій та обговорення. Нова редакція програми РУРП майже дослівно повторювала центральну тезу книги Ю. Бачинського і починалася словами: "Стоячи на ґрунті наукового соціалізму і годячись на всі випливаючі з сего консеквенції, так на полі політичній, економічній і культурній, заявляє Русько-українська партія радикальна, що здійснення усіх її ідеалів соціалістичних можливо є лише при повній самостійності політичній русько-українського народу і повнім неограниченим праві єго рішати самому у всіх справах, єго дотикаючих". Водночас було заманіфестовано ідею соборності всіх українських земель, а на найближчу перспективу поставлено вимогу створити окрему українську область у складі федеративної Австро-Угорщини³¹.

Під впливом повного краху політики " нової ери", що став очевидним у 1895 р., почалося нове перегрупування сил в українському політичному таборі. Першим виділилося в окрему політичну партію помірковане крило народовців, яке найдовше дотримувало відданості "новоєрівській" політиці і з нагоди 300-ліття Брестської унії в 1896 р. заснувало Католицький русько-народний союз (КРНС). Його ідеологія базувалася на платформі західноєвропейського католицького клерикалізму. Внутрішньопартійний конфлікт після 1895 р. з новою силою розгорівся в самій РУРП, що поступово призвело до розколу радикальної течії, вигасання руху "молодих" радикалів. Нечисленна група марксистів, що виділилася з РУРП, заснувала у вересні 1899 р. Українську соціал-демократичну партію (УСДП) як складову частину австрійської соціал-демократії. УСДП намагалася поєднати національну ідею з марксизмом, соціалістичними гаслами, зокрема поставила у програмній заяві такі вимоги: "Повна воля політична, самодержавність люду, демократія; перехід землі і фабрик на власність загалу, спільна господарка на користь загалу; визволене люду з темноти, доступ для кожного до науки, до світла"³². У

Титульна сторінка першого видання книжки Ю. Бачинського „Україна irredenta“. Львів, 1895 р.

свою чергу, націоналістично настроєні радикали об'єдналися з народовцями, що виявляли невдоволення "новоєрівською" політикою. Внаслідок синтезу ідей народовського і радикального напрямків була створена у грудні 1899 р. Національно-демократична партія (НДП). Програма НДП ґрунтувалася на національно-демократичних, ліберально-центристських принципах. У ній, зокрема, говорилося, що "остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоби цілий українсько-руський нарід здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм..."³³. Отже, конфлікт між "молодими" і "старшими" радикалами завершився формуванням на зламі XIX – XX ст. нової структури українського політичного табору. Водночас сталися великі зміни в соціальній структурі галицько-українського руху: якщо провідником національного відродження в перші десятиліття XIX ст. було майже виключно греко-католицьке духовенство, то на зламі двох століть керівництво національним рухом перейняла світська інтелігенція, яка нерідко займала антиклерикальні позиції. Завдяки старанням галицького митрополита (з 1901 р.) А. Шептицького, церква стала виступати в новій ролі – як духовний і моральний авторитет українського суспільства.

Характерною рисою партійно-політичної системи українського суспільства в Галичині була наявність впливової центристської (НДП), двох лівих (УРП і УСДП) та однієї правої (КРНС) партії. Програми трьох головних українських партій у Галичині (крім КРНС) передбачали здійснення постулату політичної самостійності України, що уможливило їх об'єднання, консолідацію сил на ґрунті боротьби за національну державність у роки Першої світової війни та Української революції 1917-1920 рр. Але з огляду на організаційну слабкість УСДП і КРНС можна говорити фактично про існування на початку XX століття двопартійної системи, в якій провідна роль НДП стимулювалася і врівноважувалася опозицією лівої УРП³³. Слідом за радикалами і народовцями політизували свою діяльність москвофіли і зайняли окреме місце в українському політичному спектрі. Створена в січні 1900 р. Руська народна партія продовжувала заперечувати будь-які прояви українства, обстоювала русофільські настрої, ідею відмови від своєї самобутньої ідентичності та об'єднання з російським світом.

Самостійницька ідеологія серед українців Галичини, подібно до інших народів Австро-Угорської імперії (німців, хорватів, сербів та інших), була аргументована молодим поколінням діячів. Не випадково "старші" радикали усвідомлювали історичну паралель між "молодими" радикалами та молодочеською партією, яка зводилася і до подібності політичних поглядів, і до способу уконституювання останньої в процесі тривалої (1863-1874 рр.) боротьби з старочехами всередині Національної партії. Щоправда, "молоді" радикали, на відміну від молодочехів, по-перше, були організаційно слабшими і виступали в формі не окремої партії, а ідейної течії в УРП, по-друге, вони однозначно виступили як марксистські, натомість молодочехи не стояли на платформі соціал-демократизму. Але спроба аргументувати тезу про політичну самостійність як кінцевий ідеал українського руху за допомогою марксизму була непереконливою, оскільки марксистська концепція дозволяла двозначно трактувати питання про перспективи національної державності для окремих народів. Відомо, що основоположники марксизму фактично не визнавали право бути державними для більшості слов'янських націй, у тому числі й українців³⁵. Отже, зародження і розвиток ірредентизму в рамках політичної стадії українського національного відродження у Галичині мали спільні риси з політизацією слов'янських національних рухів під владою Австро-Угорщини.

Одночасно з формуванням партійно-політичної системи, кристалізацією ідеї політичної самостійності України розширювалася інфраструктура громадського життя. Протягом 1890-х років у всіх повітах краю виникла мережа культурно-освітніх, господарських і спортивних організацій, що своїми розгалуженнями охопила найдавні села. Так, активізувалася діяльність Українського педагогічного товариства, яке створювало школи для сільської молоді, видавало дитячу літературу, книжки для шкільного навчання. Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ), що виникло в 1893 р. на місці однойменного літературного товариства, перетворилося на своєрідну академію наук, яка згуртувала кращих українських науковців по обидва боки російсько-австрійського кордону. Головою НТШ з 1897 по 1913 рр. був М. Грушевський, під керівництвом якого вийшло кілька сот томів різноманітних наукових і літературних публікацій (у серіях "Записки НТШ", "Хроніка НТШ" та ін.). Особливо важливе значення мала публікація М. Грушевським восьми томів фундаментальної праці "Історія України-Руси" та популярної книжки "Ілюстрована історія України", в яких була вперше створена наукова концепція історії українського народу. Вітчизняна історіографія дала наукові аргументи для національно-визвольної боротьби. Господарська діяльність галицьких українців зосереджувалася навколо мережі економічних установ, що мали на меті

покращити становище селян, сприяти піднесенню сільського господарства і торгівлі (ощадне товариство "Дністер", спілка "Сільський господар", крайовий "Земельний банк" та ін.). Спортивні товариства "Сокол" (1894 р.) та "Січ" (1900 р.), призначені для фізичного загартування і зміцнення української молоді, стали зародком майбутнього українського війська. Активно поширювалася преса: на початку XX ст. в Галичині існувало більше двох десятків українських газет і журналів³⁶.

Глибоку еволюцію світоглядних позицій на переломі XIX – XX ст. пережив І. Франко – найвидатніша постать у західноукраїнському національному русі "українського XIX ст.", напрочуд продуктивна і багатогранна. Будучи відомим як поет, письменник, історик літератури і критик, перекладач, дослідник фольклору й політичний публіцист, він самовіддано працював на благо рідного народу. Захопившись у молодому віці соціалізмом, економічним вченням марксизму, які сприймалися ним як дороговказ для досягнення в майбутньому соціальної справедливості, І. Франко в середині 1890-х років поступово почав усвідомлювати, що реалізація марксистської доктрини призведе до "державного деспотизму" і духовного поневолення особи. На його думку, така держава "сталася би величезною народною тюрмою". Водночас І. Франко розчарувала співпраця з польськими соціалістами, які вважали, що соціалізм у Галичині повинен мати польський характер, виступали за включення українських земель до складу відновленої великої Польщі. І. Франко приходив до висновку, що вирішення економічних, соціальних, культурних та інших проблем українського народу, як і будь-якого іншого, можливе лише після того, як буде створено власну національну державу. "...Ідеал національної самостійності ... не тільки вміщує в собі оба попередні (ідеали соціальної справедливості та демократії. – І. П.), але один тільки може дати їм поле до повного розвою, – стверджував він у статті "Поза межами можливого" (1900). – Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів", – духовно відчужених "від рідної нації"³⁷. Внаслідок глибокої ідейної еволюції І. Франко в 1899 р. вступив у ряди Національно-демократичної партії. Ідеал самостійної соборної України на початку XX ст. міг здатися надто нереальним, але його проголошення стало тим світочем, який показував перспективи розвитку національного відродження³⁸.

За два передвоєнні десятиліття український рух поширив свою соціальну базу серед галицького селянства, внаслідок чого на місці пригнобленої селянської маси постала модерна політично свідомо нація. Бажаючи наголосити етнічну єдність із Наддніпрянською Україною, уникнути змішування термінів "Русь" і "Росія", галицькі русини в 1890-ті роки прийняли назви "Україна", "українець" як своє національне ім'я. Одночасно змінився загальний баланс сил галицьких русинів-українців і поляків: якщо за польською елітою й збереглася політична монополія в краї, то українське селянство своєю організованістю і національною свідомістю переважало польське (польська меншість у східній частині провінції становила лише 20 відсотків). Щоб протидіяти українському рухові, польські правлячі кола з кінця XIX ст. змінили тактику щодо галицького москвофільства, перейшли від боротьби з ним до відвертої підтримки. Було навіть укладено польсько-російський союз, за яким взамін за поступки російського царизму на етнічних польських землях (так званій Конгресовій Польщі) поляки в Галичині терпимо ставилися до діяльності російських агентів. Але незважаючи на щедрі фінансову допомогу з Росії, галицьке москвофільство занепадало, на останніх виборах до крайового сейму 1913 р. обрано лише одного русофільського депутата проти 31 місця, здобутого українськими партіями³⁹.

У зв'язку з прискореним зростанням сили українського руху в усіх сферах суспільного життя на початку XX ст. посилювався опір польської адміністрації та польських політичних чинників, що призвело до конфронтаційної суспільно-політичної обстановки в Галичині. Гостроконфліктність українсько-польських відносин виразно засвідчили парламентські так звані "криваві вибори" 1897 р., вбивство галицького намісника графа А. Потоцького студентом-українцем М. Січинським у 1908 р., сутичка між українськими і польськими студентами в 1910 р., коли загинув один із лідерів українського студентського руху А. Коцко, тощо. В центрі українсько-польського протистояння стояли дві проблеми: заснування Українського університету у Львові та проведення виборчої реформи, яка б забезпечила перевагу українського представництва над польським на парламентській арені, уможливила досягнення політичної самостійності України легальним конституційним шляхом. Незважаючи на запровадження урядом Австро-Угорської імперії загального виборчого права в 1907 р., польський політичний провід залишив за собою монополію влади, поділивши виборчі округи так, що одне місце в австрійському парламенті припадало на 102 тис.

українців і лише 52 тис. поляків. У парламентських виборах 1907 р. українці здобули 27 мандатів у Галичині (17 націонал-демократів, три радикали, два соціал-демократи і п'ять русофілів) та п'ять – у Буковині. Найпершою вимогою українських депутатів було прийняття закону про вибори до галицького сейму на основі загального виборчого права. Враховуючи небажання польської більшості в сеймі піти на поступки, українські послы змушені були застосувати тактику "музичної обструкції": озброєні свистками, трубами і барабанами, вони здійснювали такий галас, що будь-які наради ставали неможливими⁴⁰.

Нарешті, в лютому 1914 р. було укладено польсько-український компроміс, за яким галицькі українці мали одержати близько третини місць у крайовому сеймі (62 з 228 послів) та повноправне представництво в різних сеймових комітетах, два місця з восьми у Крайовому виділі. Попри досить скромні умови, виборча реформа 1914 р. стала серйозним успіхом української політики, порушила монополію влади, яка перебувала в руках поляків у другій половині XIX – на початку XX ст. Так, поляки були неспроможні обмежувати культурно-освітній розвиток, втратили контроль над українською початковою і середньою освітою, зобов'язалися не перешкоджати створенню українського університету у Львові. Здавалося, досягнуте порозуміння стане поворотним пунктом у польсько-українському протистоянні, але воно не було втілене в життя через початок світової війни влітку 1914 р. Можна припустити, що, якби австрійський режим проіснував довше, українці мали б усі підстави здобути політичну перевагу в Східній Галичині протягом десяти-двадцяти років. Питання, чи була б досягнута мета українського руху – поділ Галичини згідно з етнічним принципом – залежало від територіально-адміністративної реорганізації всієї імперії⁴¹.

Напередодні міжнародного воєнного конфлікту в умовах різкої протидії українському рухові з боку галицько-польської адміністрації, посилення в Галичині москвофільської прапаганди при підтримці царської Росії стала актуальною проблема консолідації національно-політичного табору. Провідні українські політики виробили спільну позицію, яка ґрунтувалася на ідеї використання європейської війни для боротьби за політичну самостійність України. У грудні 1912 р. на таємному засіданні представників українських політичних партій Галичини було прийнято заяву: "З огляду на добро й будуччину української нації по обох боках кордону, на випадок війни між Австрією і Росією все українське громадянство одно-згідно й рішуче стане на боці Австрії і проти Російської імперії як найбільшого ворога України"⁴². Отже, в переддень війни 1914 р. західноукраїнська політична думка пов'язувала перспективи будівництва української державності з перемогою Австро-Угорщини, що дало б змогу визволити Наддніпрянщину з російської "тюрми народів", створити з усіх українських земель національно-територіальну автономію в складі федеративної Австро-Угорської держави.

Порівняно з Галичиною національне відродження в інших частинах західноукраїнських земель – на Буковині та Закарпатті – відбувалося повільніше. Так, Буковина стала осередком українського національного руху тільки на рубежі 50-60-х років XIX ст.* Перше українське товариство краю "Руська бесіда", створене в 1869 р., мало староруський, москвофільський характер. Завдяки активному впливові з боку Галичини і Наддніпрянської України, внаслідок поширення поезії Т. Шевченка з'явилася у Буковині народовська, українофільська течія, найвідомішими представниками якої були "буковинська трійця" – Ю. Федькович та брати Воробкевичі. Відкриття Чернівецького університету в 1875 р. активізувало український рух, сприяло культурній експансії національно свідомих галичан. Особливо значний вплив на національне пробудження українців Буковини мала багаторічна діяльність у місцевому університеті професора з Галичини С. Смаль-Стоцького, пізніше обраного послом до парламенту і віце-маршалом буковинського сейму. З кінця XIX ст. українське політичне життя краю розвивалося в тісному зв'язку з галицьким: буковинці й галичани створили у віденському парламенті спільний "Український клуб", а головні галицькі політичні партії (НДП, УРП і УСДП) поширили сфери свого впливу на Буковину. Водночас завдяки зусиллям буковинської інтелігенції на початку XX ст. була створена густа мережа українських

* Сучасний вітчизняний дослідник О. Добрянський виділяє **чотири періоди** в розвитку національного руху на Буковині другої половини XIX – початку XX ст.: 1) кінець 50-х – друга половина 60-х рр. XIX ст.; 2) кінець 60-х – перша половина 80-х рр.; 3) друга половина 80-х – початок XX ст.; 4) 1905-1914 рр. Перших два періоди відповідають науковому (академічному) та культурному (просвітницькому) етапові розвитку українського національного відродження. З третього періоду починається політичний етап, а в десятиліття перед світовою війною зародилися в краї перші українські політичні партії. (Детальніше див.: Добрянський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці, 1999. – 574 с.)

культурних і господарських організацій, у тому числі народних шкіл, читалень, руханково-пожежних товариств "Січ", кооперативів тощо. Розвиток національного руху українців Буковини мав деякі характерні риси: по-перше, на відміну від Галичини, не було міцної централістської партії, буковинське народовство опинилося в стані розколу на Українську народну та Націонал-демократичну партії; по-друге, місцеві українці мали змогу вишукувати тактичних союзників серед різних етнічних угруповань (румуні, німці, євреї, поляки), натомість у Галичині намітилося гостре польсько-українське протистояння, та ін.⁴³

Серед усіх українських регіонів найбільш складним було становище Закарпаття, яке відіграло досить пасивну роль у націотворчому процесі в XIX ст. Посилення угорського тиску після перетворення Австрії на дуалістичну (Австро-Угорську) монархію, масова еміграція закарпатських русинів через важкі умови господарського життя послаблювали український національний рух на Закарпатті, який опинився під загрозою мадяризації. У другій половині XIX ст. в національному русі тут панувала москвофільська орієнтація, що виникла, як і в Галичині, на ґрунті національно невизначеного русинства. Закарпатські русини-українці шукали допомоги для протидії угорському наступові ззовні – з столиці Росії, враховуючи ще й той факт, що революцію в Угорщині у 1849 р. придушило разом з австрійською армією російське військо. Під впливом москвофілів перебували відомі діячі О. Духнович, А. Добрянський, І. Раковський та ін., перше національне товариство "Общество св. Василя Великого" (1866). Розвиток українофільської течії був пов'язаний з тижневиком "Наука", що виходив з 1897 р. під редакцією (після 1903 р.) А. Волошина. Поступово зав'язалися контакти з галицькими українцями, наприклад, вчені Ю. Жаткович, Г. Стрипський друкували свої праці у львівських виданнях НТШ, а деякі науковці з Галичини (І. Франко, В. Гнатюк, С. Томашівський) писали на закарпатські теми. Але внесок закарпатських діячів у загальноукраїнське національне відродження залишався дуже незначним. Не випадково М. Драгоманов, відвідавши свого часу Закарпаття, назвав його "пораним братом"⁴⁴. Однак поступове посилення зв'язків між українським населенням Галичини, Буковини і Закарпаття зміцнювало національну самосвідомість, прагнення до злуки західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною.

На східноукраїнських землях у складі Російської держави наприкінці XIX – на початку XX ст. умови для розвитку національного руху були набагато гіршими, ніж у Галичині. За Емським указом 1876 р., який продовжував мати чинність, заборонявся розвиток української культури. Царські власті всіляко переслідували українську мову: не дозволяли користуватися нею в школах, адміністративних установах, забороняли україномовну літературу, українські товариства та ін. Сподіваючись насадити культурно-мовну однорідність в імперії, петербурзький уряд пропагував думку, нібито українці ("малороси") не є окремою нацією, а становлять інтегральну частину всеросійської нації, їхня мова – це наріччя російської мови. Боротьба царизму проти українства проводилася з метою відірвати українську інтелігенцію від народу, заборонити їй звертатися до нього рідною мовою. Завдяки цьому передбачалося ліквідувати загрозу відокремлення, хоча б і в далекому майбутньому, України від Росії. Правлячі кола імперії в пореформений період намагалися зберегти основи монархічного ладу; набирала сили (особливо після вбивства царя-реформатора Олександра II) тенденція, що характеризувалася небажанням царської родини та її наближених обмежити абсолютизм, демократизувати суспільство⁴⁵.

В умовах жорстких урядових репресій українофіли, які гуртувалися навколо "старих громад", у 1890-х роках продовжували обмежену культурницьку діяльність. Вони були представниками ліберальної течії в українському громадівському русі, котра розірвала зв'язки з М. Драгомановим і характеризувалася аполітичністю, поміркованим характером вимог. Старше покоління інтелігенції робило спроби примирити царський уряд з українським рухом, уникало "політики", яка, на їх думку, дратує російську владу і викликає нові утиски проти української культури. Якщо й ставилося завдання боротьби за "загальні демократичні свободи", що передбачало насамперед ліквідацію Емського указу, про політичні права українців конкретно мова не йшла. П. Житецький, учений-філолог, один із лідерів київської громади, прямо закликав студентську молодь: "Якщо хочете працювати для українського народу, ставайте першорядними вченими й пишьте ваші праці по-українськи... А тепер найкорисніше для української ідеї – це український театр"⁴⁶. Громадівці гуртувалися навколо навчальних закладів і діяли в багатьох містах підросійської України, переважно на Лівобережжі, а також у Санкт-Петербурзі.

Поступово серед більшості громадівців отримала підтримку ідея створення організації з більш чіткою структурою, яка б координувала українську діяльність. У 1897 р. на нелегальному всеукраїнському з'їзді представників громад у Києві, скликаному за ініціативою В. Антоновича й О. Кониського, була створена Загальна українська організація (ЗУО, по-іншому – Всеукраїнська загальна організація, Все-

українська безпартійна організація). Вона обрала свій центральний орган – Раду, установила регулярні зносини між громадами й періодичні загальні з'їзди. Всеукраїнська організація об'єднувала людей з різними поглядами і складалася з місцевих громад, злучених у федеративну спілку. Восени 1898 р., за повідомленням поліції, налічувалося 22 українські громади, до яких входило 438 чол. (з них найбільша – київська, 108 членів). Члени організації займалися переважно культурницькою діяльністю (створили літературне видавництво "Вік", влаштовували шевченківські свята, ювілеї письменників і т. д.), політичні домагання були досить невиразними. Загалом говорилося про потребу об'єднати всі свідомі українські сили для боротьби за "національні права українського народу в Росії"⁴⁷.

Культурницька діяльність старших українофілів не задовольняла молодше покоління діячів національного руху, що вийшло на громадську арену в 1890-х рр. Воно усвідомило неспроможність поліпшити становище українського народу лише культурницькими засобами і почало висувати більш радикальні вимоги з виразною політичною спрямованістю. Протягом останнього десятиліття XIX ст. сформувався ряд національних об'єднань, котрі стали перехідним містком до утворення українських партій. Першим серед них було таємне товариство "Братство тарасівців", засноване влітку 1891 р. студентами Харківського університету М. Базькевичем, М. Байздренком, І. Липою та дрібним урядовцем В. Боровиком. Об'єднавшись, тарасівці поставили за мету боротися за утвердження суспільно-політичних ідеалів Т. Шевченка і приступили до створення розгалуженої таємної організації та розробки її програми, передусім політичної. На жаль, статут і програма братства не збереглися, проте його програмні ідеї були відображені в рефераті, прочитаному І. Липою в Харкові на шевченківські роковини 1893 р. Того ж року реферат опубліковано у львівському часописі "Правда" під назвою "Profession de foi молодих українців" ("Символ віри").

В основі документу була теза про самотність українського народу, його право на незалежне існування: "Ми повинні віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гнету, в якому вона зараз перебуває, і дати задля користи людскости ще одну вільну духом одиницю". Метою тарасівців було національне визволення України, але вона особливо не конкретизувалася, бо видавалася надто віддаленою. Тарасівці першими виразно заявили про необхідність відродження української державності, деякі з них відстоювали ідею самостійної України. Однак текст "Символу віри" не мав самостійницького характеру, братчики виступили "цілковитими прихильниками... федеративного ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля". Стверджуючи єдність українського народу незалежно від державних кордонів ("Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні"), братство впритул підійшло до ідеї соборної Української держави. "Символ віри" не розкриває політичного та соціально-економічного устрою України в майбутньому, за винятком популярної тоді формули соціальної рівності. Водночас не були чітко визначені засоби боротьби за досягнення програмної мети. Стверджувалася необхідність "піднести й розворушити на Україні національного духа, відживити і виробити серед інтелігенції й народу національні почування українські", перш за все через безперервну роботу щодо підвищення культурного рівня мас та особистий приклад (виховання в національному дусі рідні, особливо дітей)⁴⁸.

Практична діяльність тарасівців, як вони себе називали, "свідомих українців", була спрямована на утвердження української мови в житті народу, написання рефератів, оригінальних праць з актуальних проблем, розповсюдження нелегальної літератури тощо. Гуртки товариства існували щонайменше в 10 містах, крім Харкова – у Києві, Полтаві, Лубнах, Чернігові та ін. Як відомо, в 1893 р. відбувся з'їзд братчиків у Києві, про інші з'їзди відомості не збереглися. Підраховано, що в товаристві діяло принаймні 100 чол., серед них – майбутні націоналісти (М. Міхновський), ліберали (Є. Тимченко), есери (В. Андрієвський), соціал-демократи (М. Коцюбинський). Отже, братство об'єднувало національно свідомих, готових до боротьби за визволення України людей, незалежно від їхніх позицій з інших питань. Братчики виходили за межі суто культурницької роботи, вдавалися до політичної пропаганди. Після розгрому харківського угруповання в 1893 р. провідним став гурток братства у Києві, але практично неможливо точно визначити верхню хронологічну межу діяльності тарасівської організації. З середини 90-х років товариство переживало кризу і в 1897 р. увійшло до складу ЗУО, після чого важко розрізнити гуртки, членів, діяльність цих організацій. Вірогідно, братство розчинилося всередині ЗУО в 1898 р. Загалом в історії українського відродження "Братство тарасівців" стало перехідною сходинкою від структурно малоорганізованого громадівства 60-80-х рр. до заснування національних українських партій. Воно поклато організаційний початок політичного етапу українського національного руху Наддніпрянщини⁴⁹.

Заданий "Братством тарасівців" напрям був продовжений у діяльності інших молодіжних організацій. Студентський рух у другій половині XIX ст. мав самостійне значення в українському національному

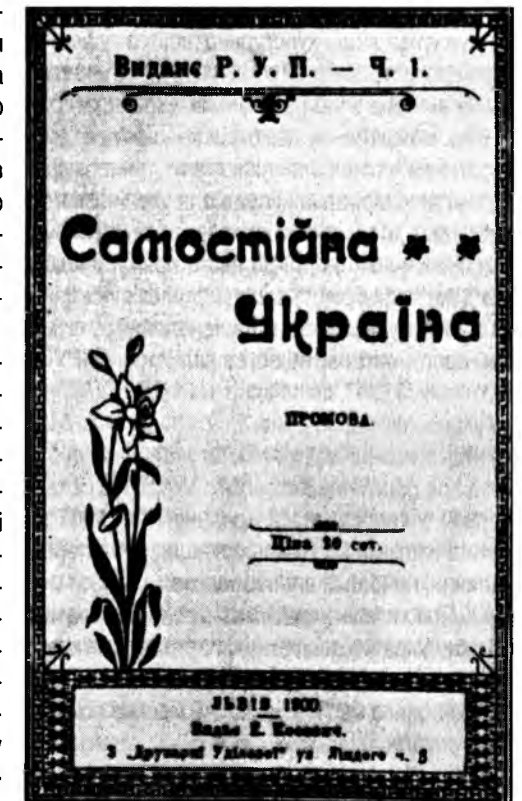

відродженні. Найбільшою була харківська студентська громада, що виникла в 1897 р. і нараховувала близько 100 членів. У 1898 і 1899 роках нелегально відбулися у Києві всеукраїнські студентські з'їзди, учасники яких, члени студентських громад, закликали молодь до виховання масової національної самосвідомості, обстоювали вільний розвиток української культури та економіки. У політичних питаннях боротьби за українську справу студентська спілка, влучно названа І. Франком "Молода Україна", повторювала відповідні вимоги "Братства тарасівців", стала на шлях соціал-демократизму⁵⁰.

Перша національна політична партія у Наддніпрянській Україні була створена на початку 1900 р. у Харкові під назвою Революційна українська партія (РУП). Вона мала ідейного попередника в особі заснованої в 1896 р. І. Стешенком та Лесею Українкою "Групи українських соціал-демократів". РУП об'єднала в своїх рядах найактивніші елементи серед українського студентства і взагалі молодшої інтелігенції (дві третини членів партії були молодшими 25 років, а 90 % не досягли 30-річного віку). Показово, що серед її засновників були сини видатних громадівців В. Антоновича (Дмитро) та О. Русова (Михайло), які рішуче розірвали з "українофільством" старшого покоління, своїх батьків⁵¹. Автором програми РУП став один із колишніх "тарасівців" – відомий харківський адвокат М. Міхновський, котрий 1900 р. у Львові видав брошуру "Самостійна Україна", в основу якої покладений виступ на шевченківських роковинах.

Програма РУП, складена в гостро публіцистичному стилі, була швидше політичним трактатом, декларацією, ніж політичною програмою у власному розумінні слова. У ній автор, спираючись на Переяславський договір між Україною та Росією 1654 р., обґрунтував право українського народу на самостійне державне життя. Було сказано, що московські царі не виконали основних положень Переяславської угоди, заключеної між двома державами "як рівний з рівним" і як "вільний з вільним", наш народ опинився в становищі "зрбованої нації". "Над нами, – говорилося в "Самостійній Україні", – висить чорний стяг, а на йому написано: "Смерть політична, смерть національна, смерть культурна для української нації". Єдиний порятунок, на думку автора, полягав у створенні незалежної української держави: "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі". Від імені передової української інтелігенції М. Міхновський заявив: "Ми не хочемо довше бути євнухами, не хочемо довше зносити панованне чужинців, не хочемо більше зневаги на своїй землі. Нас горстка, але ми сильні нашою любов'ю до України... Вперед! бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратись назад!"⁵². Ця боротьба висувалася в програмі як найближча мета РУП, але не з'ясовано перспективи розвитку майбутньої української держави, залишалася незрозумілим, за яку Україну в соціально-економічному чи політичному аспектах виступала партія.

Створення РУП, навколо якої об'єдналися представники різних ідеологічних напрямків, що були незадоволені безпартійними формами громадської діяльності, стало початком формування партійно-політичної системи українського суспільства у Наддніпрянській Україні. Український рух остаточно перейшов зі стадії культурницького українофільства до організованої праці в масах, виступив на політичній арені Росії під прапором національно-державної незалежності⁵³. Пізніше на основі РУП сформувався спектр українських політичних партій. Найрадикальніші прихильники самостійності України на чолі з М. Міхновським у 1902 р. вийшли з РУП і заснували Українську народну партію (УНП). Своєрідним маніфестом, катехізисом самостійників став твір М. Міхновського "Десять заповідей УНП" (1903 р.), в якому проголошувалося гасло "Україна для українців": "Одна-Єдина, Неподільна, Самостійна, Вільна, Демократична Україна,

Титульна сторінка праці М. Міхновського „Самостійна Україна“. Львів, 1900 р.

Республіка робочих людей – це ідеал української людини, за здійснення якого ти повинен боротися, не шкодуючи свого життя»⁵⁴. Однак УНП, що представляла націонал-радикальну течію в українському таборі, була малочисельною партією і не мала серйозного впливу на політичне життя Наддніпрянщини початку ХХ ст.

Поступово РУП перетворилася в партію соціал-демократичного напрямку, що містила в собі два угруповання. Розходження сталося на ґрунті різних підходів до вирішення національного питання. Серед членів РУП виділилася група, очолювана М. Меленевським, Й. Скоропис-Йолтуховським та ін., яка в 1904 р. проголосила себе Українською соціал-демократичною спілкою і на початку 1905 р. увійшла до Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків) на правах регіональної організації. Керівництво «Спілки» мотивувало свій вихід з РУП необхідністю «ввести український пролетаріат в пролетарську сім'ю цілого світу», «допомогти створити централізовану пролетарську партію цілої Росії» і «перешкодити затемненню клясової свідомості українського пролетаріату»⁵⁵. Отже, «Спілка» приєдналася до російських соціал-демократів і обстоювала засади інтернаціонального марксизму, вирішення національного питання підпорядковувала здійсненню всесвітньої пролетарської революції. Члени РУП, що лишилися в партії після виходу «Спілки», на II з'їзді в кінці 1905 р. перейменували себе на Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП) під проводом В. Винниченка, С. Петлюри, М. Порша, М. Шаповала та ін. УСДРП далі намагалася поєднувати національну ідею і марксизм, вона заявила про необхідність вироблення «спільної програми і тактики робітничої класи... для успішності класової боротьби всеросійського пролетаріату» проти панування буржуазії. Разом з тим партія підтримала «принцип національних організацій пролетаріату» і включила в свою програму «постулат Автономної України з правом законодавчим в тих справах, котрі торкаються лише народу, мешкаючого на території України»⁵⁶. Одночасно з РУП виникла Українська соціалістична партія на чолі з Б. Ярошевським, програма якої мало чим відрізнялася від рупівської, але це була невелика інтелігентська група під впливом Польської партії соціалістичної (ППС).

В умовах зародження партійно-політичної системи українофіли, учасники громад не могли обмежуватися лише культурництвом і змушені були переходити до політичної діяльності. На з'їзді Всеукраїнської організації в 1904 р. була створена Українська демократична партія, а незабаром частина діячів вийшла з неї і заснувала Українську радикальну партію. Обидві партії об'єдналися наприкінці 1905 р. в Українську демократично-радикальну партію (УДРП), котра обстоювала націонал-ліберальні погляди: встановлення конституційного правління, проведення земельної та робітничої реформи, здобуття національних прав для українського народу в формі національно-територіальної автономії. Крім того, в програмі центристської УДРП містилися ліві, соціалістичні гасла. Партія вважала, що «соціалістичний ідеал, до якого прямує людськість, найкраще забезпечить інтереси людей», а тому вся земля, фабрики і заводи «з часом повинні стати спільною народньою власністю»⁵⁷. Отже, на початку ХХ ст. український національний рух Наддніпрянщини політизувався і був представлений спектром політичних партій від соціалістичних (РУП, а пізніше УСДРП; УСП; «Спілка») до ліберально-демократичних (УДРП, до об'єднання – УДП і УРП) та націонал-радикальних (УНП). На відміну від Галичини, де українські партії домагалися політичної самостійності України, на східноукраїнських землях самостійницькі позиції, крім УНП, не знайшли відображення в партійних програмах. Натомість утвердилася теза про політичну автономію України в складі демократичної федеративної Росії, що була втілена в перших Універсалах Центральної Ради 1917 р. По-друге, найбільш характерною рисою партійно-політичної системи на Наддніпрянщині став переважаючий вплив лівих, соціалістичних партій, тоді як у Галичині найбільш впливовою залишалася центристська Національно-демократична партія⁵⁸.

Політизація українського руху на початку ХХ ст. сприяла піднесенню національно-визвольної боротьби. Українські політичні партії почали створювати мережу місцевих організацій, які спрямовували свою діяльність на інтенсивну пропаганду серед селян і робітників. Для прикладу, РУП, що найбільш активно діяла на Лівобережжі, масово поширювала нелегальні видання на селі: від 1900 до 1904 рр. вона опублікувала близько 40 брошур загальним тиражем понад 190 тис. примірників («Дядько Дмитро» (10 тис.), «Чи є тепер панщина» (5 тис.) та ін.). Відгуком пропагандистської роботи РУП стали селянські повстання 1902 р. на Полтавщині, що свідчило про поступове включення селянства в український національний рух⁵⁹. «Головне досягнення тієї доби, – стверджував І. Лисяк-Рудницький, – проламання штучної стіни, що нею царизм довго тримав національний рух інтелігенції відсепарованим від його ширшого соціального доквілля». Українська національна свідомість, промінюючи з вузького прошарку інтеліген-

ції, учасників громад другої половини ХІХ ст., з утворенням і діяльністю українських політичних партій «розливалася щораз ширше й ширше в народі»⁶⁰.

Поступ національної свідомості віддзеркалювався в літературі та історичній науці, що відіграли особливо важливе значення в українському національному відродженні. Творчість таких видатних наддніпрянських письменників, як Панас Мирний, М. Коцюбинський, Леся Українка, В. Винниченко та ін., змінила характер української літератури, яка збагатилася новими жанрами і почала виконувати соціологічну функцію літератури «національної». Якщо раніше українська література обмежувалася, в основному, поезією і белетристикою з селянського побуту, то з кінця ХІХ ст. вона могла задовольнити духовні потреби здиференційованого модерного суспільства. Одночасно з формуванням української літературної мови зроблено значні кроки в розвитку мовознавства: з'явилися у світ чотири томний «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка (1907-1909), тритомна «Коротка граматика української мови» П. Залозного (1906) та ін. Переломне значення в еволюції української історичної науки мала діяльність М. Грушевського та його школи. У своїх книжках, які користувалися популярністю серед громадськості («Нарис історії українського народу» російською мовою вийшов у Петербурзі чотирима виданнями (1904, 1906, 1911, 1913), а україномовний варіант під назвою «Ілюстрована історія України» – двома (1911, 1917), вчений створив нову схему вітчизняної історії, показав тяглість українського історичного процесу від Київської Русі аж до сучасності. Вийшли друком узагальнюючі праці з історії України О. Єфименко, М. Аркаса, Д. Багалія, що підносили національне самопочуття. Видатний історик В. Липинський став, поряд з М. Грушевським, автором другого великого перевороту в українській історичній свідомості, стверджуючи, що Україна як модерна нація повинна об'єднати всі класи і соціальні групи на базі «територіального патріотизму». Ця теза завдала удару по народницькому світогляду, який ототожнював українство тільки з селянством. Історичні праці В. Липинського охоплювали, головним чином, проблематику козацької революції середини ХVІІ ст. і розпочали в українській історіографії «державницьку школу». На думку вченого, необхідна передумова державного відродження України полягала в реасиміляції денационалізованих вищих соціальних прошарків, зокрема на Правобережжі – сполученої шляхти (або зрусифікованої на Лівобережжі)⁶¹.

Російський абсолютизм не спромігся відвернути інтенсивне зростання політичного визвольного руху і під тиском громадської думки та внаслідок глибокої внутрішньої кризи змушений був послабити переслідування українства. Свідченням цього стали прилюдні українські культурні маніфестації з нагоди відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві у 1903 р., святкування ювілеїв І. Нечуя-Левицького та М. Лисенка в Києві. Як відомо, в урочистостях взяли участь тисячі представників української інтелігенції не лише з Наддніпрянської України, а й делегати з Галичини та Буковини, що свідчило про всеукраїнський характер масових культурно-просвітницьких заходів. Поступово активізувалася опозиційна до царизму діяльність земств, міських дум, які в багатьох випадках приймали постанови про необхідність запровадження у школах навчання українською мовою. Передова українська громадськість розпочала кампанію за скасування цензурних заборон 1863 і 1876 рр. щодо української мови. Українські вимоги були настільки масовими, що царський уряд не міг ними знехтувати і наприкінці 1904 р. спеціально доручив зайнятися українським питанням керівництву Академії наук, Київського і Харківського університетів, а також київському генерал-губернатору. Водночас Синод російської православної Церкви дав згоду на публікацію українського перекладу Біблії⁶².

Україномовний повний переклад Біблії вперше здійснили письменник, народознавець П. Куліш та вчений-богослов, фізик-електротехнік І. Пулюй (видано в 1903-1906 рр. заходами лондонського Всесвітнього Біблійного товариства). Спільна перекладацька праця продовжувалася протягом трьох десятиріч, незважаючи на різну конфесійну приналежність і проживання на території різних держав: перший був православним з Лівобережної України, а другий – греко-католиком з Галичини. Історичне значення цієї події можна порівняти з переворотом у релігійному житті німецького народу, який відбувся внаслідок зробленого М. Лютером німецького перекладу Святого Письма. Слово Боже, надруковане рідною, українською мовою, стало вагомим внеском у морально-духовний та загальнокультурний розвиток української нації і, особливо, в її консолідацію⁶³.

Гострі суспільні суперечності в Російській імперії на початку ХХ ст. вилилися в демократичну революцію 1905-1907 рр., яка захитала основи царського режиму. Масові страйки, мітинги, демонстрації, починаючи з січня 1905 р., охопили широкі верстви трудящих – робітників і селян. Так, тільки з січня по березень 1905 р. в Україні відбулося не менше 177 страйків, у яких узяли участь близько 170 тис. чол.,

що становило понад 1/5 частину робітників-страйкарів по всій Росії. Особливої гостроти в українських губерніях набрав селянський рух, який мав, в основному, антипоміщицьке спрямування (погром поміщицьких маєтків і заможних селян, захоплення земель і т. п.) та охопив у 1905 р. близько 7 тис. сіл з населенням понад 5 млн. чол. Водночас відбулися революційні виступи в армії і на флоті, початок яким поклало повстання в Одесі на броненосці "Потьомкін" у червні 1905 р. Під тиском революційних подій, зокрема Всеросійського жовтневого політичного страйку, до якого приєдналися й робітники України, Микола II змушений був видати царський маніфест 17 жовтня 1905 р. У ньому містилися обіцянки надати широкі політичні права громадянам, провести вибори до Державної думи, що свідчило про перехід Росії на конституційний шлях розвитку. Однак проголошення Жовтневого маніфесту не зупинило революційної боротьби, яка в грудні 1905 р. досягла найвищого піднесення і вилилася у збройне повстання проти самодержавства у Москві та в багатьох містах України⁶⁴. Після його поразки революційна боротьба пішла на спад.

Перша російська революція відкрила штучні перешкоди для розвитку українського національного руху. Будучи нечисленими та організаційно розділеними, українські політики не мали помітного впливу на революційні події 1905 р. Справжній вибух українського національного життя відбувся у 1906 р., що пов'язано з ліквідацією чинності Емського указу на основі маніфесту 17 жовтня 1905 р., за яким проголошувалася свобода друку. Скориставшись легальними можливостями, передова українська інтелігенція почала активно поширювати українське слово в маси. Вже в листопаді 1905 р. вийшла друком у Лубнах на Полтавщині перша українська газета "Хлібороб". Пізніше виникли українські часописи в Києві, Полтаві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Петербурзі, Москві та в інших містах. Всього в кінці 1905-1907 рр. виходило українською мовою більше 20 газет і журналів різного характеру: від наукових та політичних до гумористичних і дитячих. Одночасно з цим почалося масове видавництво українських книжок, особливо підручників і популярних творів для народу. У 1907 р. в Петербурзі з'явилося перше повне видання "Кобзаря" Т. Шевченка, зі Львова до Києва переніс центр своєї діяльності М. Грушевський, який редагував журнал "Літературно-науковий вісник". За галицьким прикладом, у багатьох містах, містечках і селах Наддніпрянщини з жовтня 1905 р. почали засновуватися українські клуби, товариства "Просвіта" (перша – в Одесі), які займалися культурно-освітньою діяльністю: організували бібліотеки й читальні, проводили музично-драматичні вечори, лекції для населення тощо. Поряд з "Просвітами" масово виникали господарські організації, кооперативи. Українська мова впроваджувалася в початкову і середню освіту, вперше були створені україномовні відділення в університетах. Отже, у роки революції українство під владою Російської імперії нарешті отримало змогу розвиватися легально, без тотальних урядових переслідувань. Показово, що "Киевская старина", єдиний українознавчий журнал протягом чвертьстоліття до 1905 р., перейшов на рідну мову і був названий "Україна" (проіснував до кінця 1907 р.)⁶⁵.

Найбільш активну пропаганду національної ідеї здійснював прошарок сільської інтелігенції – кооператори, народні вчителі, фельдшери, агрономи, які були здебільшого селянськими синами і користувалися авторитетом серед селян. Інтенсивно зростало національне самоусвідомлення селянства, яке почало пробуджуватися до модерної політичної свідомості й віднаходити себе в українській національній ідеї. Так, у резолюціях багатьох селянських зборів ставилися вимоги загального обов'язкового навчання українською мовою за рахунок держави, вживання рідної мови в різних установах – школі, церкві, суді та ін. Посилювався інтерес до національного питання серед сильно зрусифікованого робітничого класу України, про що свідчать, зокрема, непоодинокі робітничі виступи в 1905-1907 рр. із закликом ліквідувати "крім політичного й економічного гніту ще й національний...". Національна ідея (спочатку переважно в формі регіональної свідомості) знаходила щораз більше прихильників серед буржуазії України, що хоч і була зрусифікована мовою і культурою, проявляла незадоволення колоніальною економічною політикою імперії щодо українських земель. Український рух охоплював все ширші кола громадянства і перетворювався в грізний політичний чинник⁶⁶.

В період революції 1905-1907 рр. українські партії виступали за автономію України в складі федеративної Російської держави (крім УНП, що залишилась на самостійницьких позиціях), обстоювали розширення політичних прав українців, вільний розвиток української мови і культури. Вплив українських партій на маси зростає, хоч навіть головні з них – УСДРП і УРДП – поступалися активністю російському опозиційному рухові, розглядали можливість входження в більш сильні та масові російські партії. Серед українського громадянства Наддніпрянщини безперечно переважали ліві, соціалістичні гасла, тон вис-

тупів був гострий. Російський уряд вважав українство небезпечною частиною загального революційного руху і чинив йому всілякі перешкоди (арешти українських діячів, заборона українських видань і т. п.). Історик А. Каппелер висловив думку, що національний рух підросійських українців навіть у 1905-1907 рр. не досягнув стадії масового руху з політичними вимогами (В), як у Галичині, залишаючись у фазі Б* ("доба розгортання національної агітації групами патріотів, які переслідували також певні політичні інтереси і ставили собі за мету поширення національної свідомості на різні верстви населення")⁶⁷. Але це твердження є досить дискусійним.

Українські діячі здобули політичний досвід легальної парламентської діяльності в I-й і II-й Думах. Більшість українських партій бойкотували вибори весною 1906 р. (за винятком УРДП), але, коли Дума зійшлася, група діячів заснувала Українську парламентську громаду в складі близько 40 послів, обраних на Україні (голова – І. Шраг). До її складу записалися майже всі посли-селяни, що було справжнім триумфом української ідеї. Українська парламентська громада звертала увагу на найбільш гострі для українського суспільства проблеми – земельну, освітню і питання грамотності, в основу ж своєї політичної платформи поклала боротьбу за автономію України, перетворення Російської імперії у федеративну державу. Вона відіграла провідну роль у створеному в травні 1906 р. "Союзі автономістів", до якого увійшли парламентські групи неросійських народів (польська, мусульманська, литовська та ін.), що підтримували принцип автономізму, широкої децентралізації державного управління. Незабаром у Петербурзі сформувався український центр: громада почала видавати російською мовою журнал "Украинский вестник", для допомоги їй переїхав із Західної України М. Грушевський, що брав участь у підготовці декларації в справі української автономії. Але напередодні запланованого виступу українських депутатів I-а Дума була розпущена, проіснувавши всього 72 дні. У II-й Думі склалася Українська громада з 47 членів й оголосила про перетворення на окрему думську фракцію. Українські посли розгорнули активну діяльність, що за своєю програмою і тактикою нагадувала вимоги попередньої Української думської громади. Передбачалося, зокрема, проголошення автономії України, місцевого самоврядування, запровадження української мови у школі, адміністративних установах, суді й т. д. Громада видавала свій часопис "Рідна справа", який намагалася зробити доступним для широких мас. II-гу Думу, що засідала 103 дні, цар розпустив 3 червня 1907 р., після чого в Російській імперії знову запанувала реакція⁶⁸. Отже, в період революції 1905-1907 рр. в Росії український національно-визвольний рух розгортався одночасно з загальнореволюційною боротьбою проти самодержавства, за демократизацію всієї країни і здобув політичний досвід легальної парламентської діяльності, що передбачала боротьбу за вільний, рівноправний розвиток українського народу серед інших народів. Українські діячі в умовах відносної свободи переконалися, що ідея політичної автономії України швидко знаходила підтримку в селянському середовищі, яке пов'язувало з нею свої сподівання на національне і соціальне визволення.

Після третьочервневого державного перевороту 1907 р. уряд поступово почав ліквідувати здобутки російської демократичної революції. Внаслідок різкого обмеження прав робітників, селян і національних меншин за новим виборчим законом у III-й (1907-1912) та IV-й (1912-1917) Думах українські парламентські групи не створювалися, участь у виборах брало всього 15 % населення Росії (дві третини з них – поміщики й найбільші капіталісти). Реакційний політичний режим, головним провідником якого був міністр внутрішніх справ (з 1906 р.) П. Столипін, розпочав масові репресії проти учасників революційних подій. Одночасно наростала хвиля великоросійського шовінізму: було відновлено політику переслідування української мови і культури, активізувалися російські націоналісти, які оголосили справжній похід проти українства. Царизм не дозволив користуватися українською мовою у школах, закривав "Просвіти" та інші українські організації, припиняв видання українських газет і журналів, художньої літератури тощо. Циркуляр П. Столипіна у 1910 р. взагалі оголосив українців "іноземцями" разом з іншими пригнобленими народами, які не мали права створювати будь-які товариства, клуби, видавати газети рідною мовою. Отже, російський уряд змушений був визнати той факт, що українці чужородні росіянам і становлять два різні народи. Тому й переслідувався український національно-культурний рух як перехідний щабель до державного сепаратизму України. Офіційний Санкт-Петербург виразно взяв курс на перетворення Росії в централізовану російську національну державу⁶⁹.

* Фаза А, за А. Каппелером, – це період наукового зацікавлення мовою, літературою, фольклором та історією рідного краю. Загалом він погоджується з структурним поділом національного руху на три основних фази, який запропонував чеський історик М. Грох.

Незважаючи на репресії самодержавства, які знову загнали українських діячів у підпілля, національний рух продовжував розвиватися. Головним здобутком революції 1905-1907 рр. стало розширення контингенту свідомої української інтелігенції, до якої пристало багато відомих громадських діячів, особливо на місцях, до того часу байдужих до української справи. Урядові переслідування торкнулися видимої частини національного руху українців – політичного керівництва і культурно-освітніх організацій, але він пустив коріння в народі, зберігся і розвивався через діяльність тисяч простих сільських інтелігентів, земства та кооперативи. Свідченням потенційної сили українства стали масові демонстрації, мітинги, збори, які відбулися в багатьох містах України на знак протесту проти заборони царським урядом вшанування в 1914 р. 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. Єдиною легальною українською організацією за столипінського режиму було Товариство українських поступовців (ТУП), створене в 1908 р. За формою діяльності ТУП нагадувало стару Загальну українську організацію, яка виконувала роль координатора української ідеї. Однак, на відміну від ЗУО, ТУП об'єднувало різноманітні українські партійні елементи (близько 2 тис. чоловік): від українських соціал-демократів (С. Петлюра, М. Шаповал, В. Винниченко та ін.) до ультра націоналістів на зразок М. Міхновського, причому його основу складали колишні радикал-демократи. Товариство обстоювало конституційно-парламентський шлях боротьби за "українську справу", встановлення національно-територіальної автономії України в складі Російської федерації. Поступовці шукали політичних союзників у російському опозиційно-демократичному таборі, порозумілися з думськими фракціями "трудовиків" і конституційних демократів (кадетів). Як бачимо, обрuch політичної реакції стиснув в одну організаційну масу український національно-політичний рух, який розгалужувався⁷⁰.

Одночасно з українським національним рухом поширювався в Україні загальноросійський визвольний рух, спрямований проти царського самодержавства, який, однак, ігнорував українське питання. Відомо, що початок антиімперській визвольній боротьбі в Росії поклала діяльність декабристів у першій чверті XIX ст., естафету від них перейняли в 1870-х рр. революційні народники. Криза російського народництва, розвиток капіталізму, формування промислового пролетаріату та активізація робітничого руху в Російській імперії, у тому числі й на українських землях, започаткували соціал-демократичний робітничий етап загальноросійського визвольного руху, який базувався на ідеях марксизму. Наприкінці 80-х – на початку 90-х років виникли нелегальні марксистські гуртки і групи в Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі та інших містах України. Внаслідок об'єднання розрізнених марксистських гуртків за прикладом петербурзького "Союзу боротьби за визволення робітничого класу" в 1897 р. з'явилися "Союзи боротьби" в Києві та Катеринославі, що підготували ґрунт для створення Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) в 1898 р. у Мінську. РСДРП стала першою в Україні політичною партією загальноросійського спрямування, на початку XX ст. вона поділилася на дві фракції: більшовиків і меншовиків⁷¹.

Російська соціал-демократія сподівалася прибрати до своїх рук керівництво робітничим рухом у Російській імперії. Більшовики під проводом В. Ульянова (Леніна) домагалися здійснення пролетарської, соціалістичної революції, обстоювали насилля як метод політичної боротьби і соціальних перетворень, так звану "диктатуру пролетаріату". Обидві частини РСДРП ігнорували українське питання, яке було нібито вигадкою української буржуазії. РСДРП не мала значного впливу в Україні через малочисельність, внутріпартійні чвари, вела пропаганду серед переважно російськомовних робітників⁷². Однак, скориставшись глибокою внутрішньою кризою в Росії після повалення царизму в результаті Лютневої 1917 р. демократичної революції, більшовицька партія збройним шляхом прийшла до влади, придушила державне відродження України 1917-1920 рр. і протягом майже 70 років утверджувала свою політичну доктрину. Крім РСДРП, що перебувала на крайньому лівому фланзі, на початку XX ст. утворився цілий ряд інших загальноросійських політичних партій, що мали свої осередки на Україні: від лівої Російської партії соціалістів-революціонерів (есерів) через ліберально-опозиційні партії кадетів та октябристів ("Союз 17 октября") до правих і консервативних поміщицько-монархічних партій та організацій, найвідомішою серед яких став "Союз руського народу". На відміну від українських, російські партії представляли більш широкий політичний спектр – від ультралівих, що обстоювали збройне повалення царизму, до крайньо правих, які виступали захисниками самодержавства на позиціях відвертого великодержавного шовінізму. Загальноросійські партії були прихильниками єдиної неподільної Російської держави і негативно ставилися до українського національного відродження⁷³.

Перша світова війна 1914-1918 рр. означала початок XX століття в історичному сенсі, загалом кажучи, вона завершила хронологічні рамки "українського XIX століття". В історичній літературі є різні

думки, що вважати верхньою межею українського відродження: 1914 р., коли почалася війна (І. Лисяк-Рудницький), 1917 р., що пов'язано з початком Української національно-демократичної революції (В. Сербей), 1921 р., тобто кінець визвольних змагань (О. Реєнт). Останній (відомий вітчизняний історик) нещодавно висловив думку про необхідність подовження хронологічних меж третього (заключного) етапу формування української національної свідомості, мотивуючи тим, що не можна розривати "цілісний процес нагромадження потенціалу української революції та, власне, його реалізацію у ході визвольних змагань 1917-1921 рр."⁷⁴. Як бачимо, точно визначити завершальну хронологічну межу національного відродження непросто, бо не існує чіткого вододілу між світовою війною і революцією в Україні: початок революційних подій у Російській імперії, створення Центральної Ради в 1917 р. не означало кінець війни, з іншого ж боку, воєнні дії на території України продовжувалися навіть після підписання мирного договору восени 1918 р. (наступного, 1919 р. вони набрали найбільшого розмаху). Крім того, для українців, як і для багатьох інших народів Східної Європи, що перебували під чужоземним поневоленням (чехів, словаків, литовців, поляків, фіннів та ін.), боротьба за національну державність почалася, по суті, не в 1917, а у 1914 р. Вже на початку війни виникли національні організації (Головна українська рада, Союз визволення України) та військові формування (легіон "Українських січових стрільців"), які намагалися використати міжнародний воєнний конфлікт з метою здобуття політичної незалежності для української нації. 1914 рік став початковою точкою нової доби у світовій історії, коли на уламках імперій, що базувалися на монархічному принципі правління, виникають національні держави, республіки, в яких етнічні кордони, в основному, збігаються з політичними⁷⁵. Після розвалу Радянського Союзу на початку 1990-х років цей принцип, урешті-решт, запанував по всій Європі. Тому логічно, на наш погляд, визначити як верхню межу українського відродження в європейському контексті, за словами І. Лисяка-Рудницького, "українського XIX ст.", 1914 р. Але в силу несприятливих історичних обставин відродження української державності (в особі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки, 22 січня 1919 р. вони проголосили злуку в єдину УНР) після розпаду імперій Романових і Габсбургів, до якого призвела війна, почалося в той момент, коли українство не встигло перетворитися з етнічної спільноти в модерну політичну націю.

Таким чином, 1890-ті роки стали переломними в розвитку українського національного руху, що вступив у свою третю, політичну стадію, характерною рисою якої було органічне і нерозривне поєднання культурно-освітнього напрямку з радикально-політичним. Якщо загальноукраїнське національно-культурне відродження почалося в кінці XVIII – перші десятиліття XIX ст. з того, що невелика група вчених-інтелектуалів зайнялася збиранням спадщини народу, проводила дослідження в галузі історії, етнографії, лінгвістики, то вже на зламі XIX – XX століть український рух вийшов за межі культурництва і національна ідея з інтелігентського середовища проникла в широкі маси населення. Водночас у національному русі вперше була ясно і недвозначно сформульована ідея політичної самостійності України. Завдяки більш сприятливим обставинам процес націотворення в півдавстрійській Україні просунувся далі, ніж у підросійській. І. Лисяк-Рудницький стверджував, що "в Галичині ми в 1918 вже були нацією, а на Наддніпрянщині в 1917 ще не вийшли зі стадії етнографічної маси". Справжній переворот у формуванні національної свідомості відбувся в період Української революції 1917-1920 рр., з якої, незважаючи на поразку, "Україна вийшла ... як політична нація" (на противагу старій царській Росії, більшовики створили формально самостійне національно-державне утворення – Українську РСР)⁷⁶.

Безперечно, наддніпрянська "гілка" українського руху аж до 1917 р. значно поступалася в силі галицькій: по-перше, вона майже цілком перебувала під впливом ідеології М. Драгоманова і стала на самостійницькі позиції лише в роки Української революції, тоді як перехід від федералізму до ідеї незалежної держави в українській політичній думці Галичини відбувся на зламі XIX – XX століть; по-друге, тактика наддніпрянських діячів була більш поміркованою, вони, як правило, намагалися знайти компроміс між національними та російськими імперськими інтересами, натомість серед галицько-українського суспільства все більше утверджувалася думка про необхідність збройної боротьби за національні ідеали; по-третє, український рух у Наддніпрянщині, на відміну від галицького, не міг похвалитися масовістю, створення національної інфраструктури тут не було завершено (Є. Чикаленко, відомий суспільно-політичний діяч Наддніпрянщини початку XX ст., писав у спогадах: коли українська інтелігенція їхала на відкриття пам'ятника І. Котляревському в 1903 р. з Києва до Полтави, жартома казали, що якби потяг випадково розбився, то українському рухові довго загрожувала б смерть, оскільки майже всі його провідні діячі вміщались у двох вагонах)⁷⁷. Однак не треба перебільшувати різницю між рівнем розвитку

національного руху в Галичині та Наддніпрянській Україні, тому що галицькі українці, як і словенці, в порівнянні з національними відродженнями інших народів Австро-Угорської імперії досить пізно висунули ідею політичної незалежності; з другого ж боку, національний рух українців під владою Росії, як засвідчили події Першої російської революції, не був у числі аутсайдерів і мав потенційно велику силу. Водночас у політичних програмах обох "гілок" українського руху аж до Першої світової війни переважали вимоги автономії, а не самостійності, що логічно вписується у схему еволюції національних рухів в Австро-Угорщині та Росії (навіть для поляків після поразки революції 1848 р. і повстання 1863-1864 рр. головною метою була політична автономія). Еволюція української політичної думки від федералізму до самостійницької платформи нагадувала розвиток ідеології чеського руху – від Ф. Палацького до Т. Масарика⁷⁸.

Не маючи власної державності, перебуваючи під тиском російського самодержавства, український народ у XIX столітті* вирішував проблему вибору між асиміляцією з всеросійською нацією та утвердженням своєї національної індивідуальності. Аналогічно русини в Австро-Угорській імперії опинилися перед загрозою колонізації, мадяризації, онімечення, а в другій половині XIX ст. – поглинення проросійською, русофільською течією. Протягом "українського XIX ст." по обидва боки російсько-австрійського кордону формувалася на спільній етнічній основі українська нація, що пояснювалося, насамперед, свідомим вибором передової наддніпрянської і галицької інтелігенції творити єдиний національний організм (в історії є чимало прикладів, коли спільна етнічна основа поклала початок формуванню різних націй: серби і хорвати, німці й австрійці тощо). Існування потенційної небезпеки розколу "двох гілок" українського руху визнавав М. Грушевський у статті "Галичина і Україна", написаній в 1906 р. "Що Україна російська й Галичина, навіть як не старатися умисне про їх відокремлення й розлуку, а тільки залишити всякі заходи до їх зближення, практиковані дотепер, та пустити їх іти кожною своєю дорогою, – пішли б усе далі й далі від себе, се річ зовсім ясна, – писав він. – І коли б так кожда пішла..., не дбаючи про се зближення, то за яких 20-30 літ ми мали б перед собою дві національності на одній етнографічній основі..."⁷⁹.

Наприкінці XIX ст. Галичина стала центром всеукраїнського національного руху, а українська орієнтація перемогла в краї, передусім, з таких причин: Наддніпрянщина мала культурні ресурси, які підтримали боротьбу соціально дискримінованих галицьких русинів, греко-католиків за віросповіданням з поляками, римо-католиками; разом з "Великою Україною" русини-українці переважали поляків за чисельністю, що збільшувало шанси в протистоянні з пануючою в Галичині польською верхівкою; репресивна політика царизму спонукала наддніпрянських діячів перенести центр діяльності в Галичину, де український рух в умовах конституційної держави розвивався легально. Культурна експансія східних українців змінила світогляд національного руху в Галичині, позбавила його вузького провінціалізму і забезпечила всеукраїнською ідеологією⁸⁰.

Отже, національне відродження українського народу кінця XVIII – початку XX ст., розвиток української національної самосвідомості, як і свідомості інших слов'янських народів під імперською владою, можна умовно поділити на три етапи: *збирання спадщини* або *науковий* (до кінця 40-х років XIX ст.), *організаційний* або *культурний* (1850-1880-ті рр.) і *політичний* (з 1890-х років) (відповідно за соціальною базою українського руху – *дворянсько-шляхетський, різночинсько-народницький та загальнонародний, "модерністична доба"*). Зрозуміло, що цей поділ не виключає наявності в певних хронологічних рамках елементів тієї чи іншої стадії національного відродження.

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1992. – С.466.
2. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С.533.
3. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772-1880 рр.). – Відень, 1916. – С.29.
4. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Збір. творів у 50-ти т. – Т.47. – К., 1986. – С.586.
5. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 1996. – С.73, 74.
6. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – Львів, 1996. – С.11, 14.

* Населення України, що входила до складу Росії, зросло з понад 13 млн. чол. в кінці 1850-х рр. до 23,4 млн. чол. у 1897 р., тоді як у західноукраїнських землях під владою Австро-Угорщини – відповідно з 3,9 млн. до 5,9 млн. чол., 3/4 з них становили українці.

7. Лозинський М. Галичина в життю України. – Відень, 1916. – С.8.
8. Аркуша О. Галицький сейм. – С.4, 5.
9. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. – Львів, 2000. – С.29, 30.
10. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – С.468, 469; Грицак Я. Нарис історії України. – С.75, 76.
11. Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства. – Львів, 1935. – С.8, 12.
12. Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року. – Львів, 1935. – С.716.
13. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.267.
14. Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60-70-і роки XIX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Львів, 1997. – Вип.3-4. – С.66; Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. // Там само. – С.125, 126.
15. Павлик М. Про русько-українські народні читальні // Твори. – К., 1985. – С.237.
16. Макаруч С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип.32. – С.97; Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст. // Там само. – Вип.34. – С.231, 236.
17. Трусович С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50-70-х роках XIX ст. – К., 1978. – С.67.
18. Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. XIX ст.: спроба модернізації української національної ідеї // Альманах "Молода нація". – К., 1996. – Вип.3. – С.215, 216.
19. Дорошенко В. "Просвіта": її заснування й праця. Короткий історичний нарис з додатком про "Просвіти" в інших країнах. – Філадельфія, 1959. – С.16; Нарис історії "Просвіти". – Львів; Краків; Париж, 1993. – С.21.
20. Середа О. Національна свідомість і політична програма рання народовців у Східній Галичині (1861-1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.34. – С.209.
21. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. – Мюнхен, 1969. – С.66; Дорошенко Д. Назв. праця. – С.550.
22. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.431.
23. Дзерович Ю. Ціла правда про радикалів. – Львів, 1910. – С.27, 28.
24. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – С.64, 65, 74.
25. Франко І. Молода Україна: Провідні ідеї і епізоди. – Львів, 1910. – С.17.
26. Чорновол І. Назв. праця. – С.126, 127.
27. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – Мюнхен, 1983. – Т.1. – С.17.
28. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848-1914. – Львів, 1926. – С.294.
29. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині... // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.3-4. – С.131.
30. Бачинський Ю. Україна irredenta // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат. – Т.1. – С.33.
31. Грицак Я. "Молоді" радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – Т.ССХХІІ. – С.92, 93; його ж. До генези ідеї політичної самостійності України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип.1. – С.132.
32. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат. – Т.1. – С.55; Жерноклеєв О. С. Українська соціал-демократична партія (1899-1918). – Івано-Франківськ, 1997. – С.27.
33. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат. – Т.1. – С.57; Рясевич В. Виникнення та організаційні основи Української національно-демократичної партії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.32. – С.119.
34. Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в XIX столітті // Історичні есе. – Т.1. – С.202.
35. Грицак Я. "Молоді" радикали... // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Т.ССХХІІ. – С.105.
36. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині. – Львів, 1909. – С.23; Кугутяк М. Назв. праця. – С.85-87.
37. Франко І. Поза межами можливого // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат. – Т.1. – С.85, 86.
38. Кондратюк К. К. Нариси історії українського національно-визвольного руху XIX століття. – Тернопіль, 1993. – С.91.
39. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Історичні есе. – Т.1. – С.433, 441.
40. Крип'якевич І. П. Історія України. – Львів, 1990. – С.292.
41. Лисяк-Рудницький І. Український національний рух напередодні першої світової війни // Історичні есе. – Т.1. – С.478, 479.
42. Українська Загальна Енциклопедія. Книга знання в 3-х т. / Під редакцією І. Раковського. – Львів; Станіславів; Коломия, 1933. – Т.3. – С.652.

43. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці, 1999. – С.439–442; Філіпчук В. О. Початки українського національного відродження на Буковині // Укр. іст. журн. – 1999. – № 2, 3.
44. Грицак Я. Нарис історії України. – С.83; Лисяк-Рудницький І. Карпатська Україна // Історичні есе. – Т.1. – С.460, 461, 463.
45. Реєнт О. П. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки // Укр. іст. журн. – 2000. – № 2. – С.12.
46. Методичні вказівки до вивчення спецкурсу "Українські національні партії (кін. XIX ст. – 1917 р.). – Запоріжжя, 1992. – С.34; Грицак Я. Нарис історії України. – С.72, 84.
47. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть. Соціально-політичний портрет. – К., 1993. – С.48, 49.
48. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат. – Т.1. – С.20, 23-25.
49. Наумов С. О. Братство тарасівців // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5. – С.38, 40; Там само. – № 6. – С.56-58, 62.
50. Сарбей В. Г. Національне відродження України // Україна крізь віки. – К., 1999. – Т.9. – С.208, 209.
51. Грицак Я. Нарис історії України. – С.85.
52. Міхновський М. Самостійна Україна // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат. – Т.1. – С.66, 67, 71, 72.
53. Телешун С. О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX століття. – К., 1996. – С.40.
54. Рибалка І. К. Історія України. Ч.2. Від початку XIX століття до лютого 1917 року. – Харків, 1997. – С.317.
55. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат. – Т.1. – С.129.
56. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат. – Т.1. – С.154, 156; Головченко В. Від "Самостійної України" до Союзу визволення України: нариси з історії української соціал-демократії початку XX ст. – Харків, 1996. – С.15.
57. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат. – Т.1. – С.147.
58. Детальніше див.: Нариси з історії українського національного руху / Відп. ред. В. Сарбей. – К., 1994; Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX ст.: Дослідження. – К., 1996; "Українське питання" в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). Колективна наукова монографія в трьох частинах / За ред. В. Г. Сарбея. – К., 1999.
59. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів. – Торонто, 1972. – С.76, 79.
60. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Історичні есе. – Т.1. – С.185.
61. Сарбей В. Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) // Укр. іст. журн. – 1993. – № 7, 8. – С.13; Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Історичні есе. – Т.1. – С.186, 187.
62. Дорошенко Д. Назв. праця. – С.546, 547.
63. Сарбей В. Г. Національне відродження України. – С.182, 183.
64. Рибалка І. К. Назв. праця. – С.322, 347.
65. Грицак Я. Нарис історії України. – С.87.
66. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Історичні есе. – Т.1. – С.186; Рибалка І. К. Назв. праця. – С.356, 357.
67. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.1. – С.106, 108, 109.
68. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т.2. – С.423, 424.
69. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – С.493, 494.
70. Телешун С. О. Назв. праця. – С.69.
71. Троицкий Н. А. Россия в XIX веке. Курс лекций. – М., 1997. – С.333, 334.
72. Сарбей В. Г. Національне відродження України. – С.253.
73. Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття). – К., 1998. – С.127.
74. Реєнт О. П. Назв. праця // Укр. іст. журн. – 2000. – № 2. – С.9.
75. Грицак Я. Нарис історії України. – С.102, 103.
76. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації // Історичні есе. – Т.1. – С.25.
77. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Нью-Йорк, 1955. – С.337.
78. Грицак Я. Нарис історії України. – С.96, 97; Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Історичні есе. – Т.1. – С.151.
79. Грушевський М. З біжучої хвилі. Статі й замітки на теми дня 1905-6 р. – К., 1907. – С.122, 123.
80. Лисяк-Рудницький І. Український національний рух напередодні першої світової війни // Історичні есе. – Т.1. – С.476, 477.

Борис Савчук

БРАТСТВА І МІСІЇ ТВЕРЕЗОСТІ В ГАЛИЧИНІ В ОСТАНІЙ ТРЕТИНІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX ст.

Проблема антиалкогольної боротьби актуальна для сучасного розвитку України. У 1990-х роках продовжув збільшуватися рівень споживання спиртних напоїв, що негативно позначалося на різних сферах суспільного життя. У зв'язку з цим зростає інтерес і практична значущість історичного досвіду і традицій діяльності братств тверезості в Галичині, які в умовах перебування краю в складі Австрійської імперії відіграли важливу роль у зменшенні пияцтва серед українського населення.

У зарубіжних історіографіях проблемам, пов'язаним із рухом тверезості, завжди приділялася велика увага, але українські історики безпосередньо майже не займалися науковою розробкою цього величезного пласту складних процесів, що дають важливий ключ для розуміння багатьох суспільних явищ. Серед сучасних дослідників антиалкогольну діяльність греко-католицького духовенства та питання, пов'язані з виробництвом і вживанням алкоголю галицькими українцями, студіювали вчені діспори Джон Химка¹, Стелла Гринюк². Вдалу спробу узагальнити деякі аспекти цих проблем здійснив Василь Лаба³. В останні роки у вітчизняній періодичній пресі почали з'являтися окремі публікації краєзнавчого і популяризаторського характеру.

У даній статті ставимо за мету розкрити суть і динаміку розвитку братств тверезості як основної форми антиалкогольного руху в Галичині у зазначений період, а також узагальнити здобутки та наслідки їхньої діяльності. Підстави для цього дають різноманітні джерела, зокрема документи фонду "Галицьке намісництво" Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, матеріали періодичної преси, церковні шематизми та ін.

Перша хвиля виникнення та розвитку братств тверезості охопила Галичину в 1844-1845 рр. Вже тоді братства виступили реальною силою, здатною вплинути на зменшення споживання українським селянством горілки з панських гуралень. Це загрожувало матеріальним інтересам шляхти, тому даний рух був у корені придушений владою. З матеріалів москвофільського часопису "Слово" випливає, що в кінці 1860-х років на Золочівщині, Станіславщині, Львівщині та інших місцевостях парафіяльне духовенство за власною ініціативою почало відновлювати братства тверезості. Це, з одного боку, зумовлювалося загальним поживленням національного життя галицьких українців, а з другого — зростанням пияцтва серед народу. Такі братства діяли на старих засадах: складання присяг тверезості, занесення членів до "Золотих книг тверезості" і т. ін. Але тоді, за визнанням того ж журналу, громади, де існували ці інституції, залишалися "острівками тверезості" у "розбурханому морі пияцтва".

Масштабні зрушення відбулися після приєднання до цієї акції львівського митрополита Йосифа Сембратовича (1870-1882 рр.), що увійшов в українську історію не лише як церковний діяч, але й як один із найвизначніших організаторів антиалкогольного руху. Важливе значення для його розгортання мало відновлення авторитету церковної влади, який дещо похитнувся в попередні десятиліття. Третього квітня 1874 р. Й. Сембратович звернувся до священників і віруючих з посланням "О високім достоїнстві чоловіка". В ньому пияцтво засуджувалося як "найбільший гріх", що духовно і фізично знищує людину. Митрополит закликав знову взятися за "отверезіння народу"⁴.

На особисте прохання галицького митрополита папа Пій IV у посланні від 30 червня 1874 р. благословив створення братств тверезості серед греко-католицького населення Австрії, надавши їм самостійного статусу та різних "духовних пільг". Спираючись на це, Й. Сембратович 4 серпня того ж року видав статут "О братствах утриманості і об от-

Галицький митрополит
Йосиф I Сембратович